

Секция по компютърна лингвистика
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките

**Формално описание на перцептивните и
менталните предикати в българския език
(снемане на семантична многозначност)**

Автореферат на дисертация за присъждане
на образователната и научната степен „доктор“

Автор: Христина Кукова

Научен ръководител: проф. д-р Радка Влахова

1. Увод

Интензивното развитие съвременните технологии обуславя необходимостта от ново осмисляне на традиционните обекти на езикознанието. Основна мотивация за изследването е липсата на цялостно проучване в българския език на връзката между глаголите за възприятие и семантичния клас на менталните предикати.

Обект на настоящото изследване са онези думи, чието първо и основно значение маркира сетивно възприятие. Във фокуса на интереса ни са онези от глаголите, които изразяват и когнитивно съдържание в някое от значенията си, както и отграничаването им. С. Моисеева твърди, че „в съвременните психологически и лингвистични изследвания възприятието се приема като когнитивен процес, формиращ сетивното ниво на познание, което се явява основа за цялостната когнитивна дейност на човека“ (Моисеева 2005:24).

Тъй като темата на дисертацията беше първоначално формулирана като „Разпознаване и отстраняване на семантична многозначност“, а по-късно ограничена до изследването ѝ при перцептивните и менталните предикати, беше взето предвид:

(1) Къде възниква семантична многозначност при тези 2 класа глаголи, а именно при семантичната деривация от перцепция към мисловност. В хода на изследването не бяха намерени данни процесът да се наблюдава в обратна посока. Така що се отнася до плана на изразяване изследваните два класа влизат в отношение на включване.

(2) Развитието на лексикалносемантичната система и водещата роля на семантичния аспект в изследването породиха необходимост да се разгледат значенията на перцептивните предикати в цялост, като се анализира и опише сечението им с когнитивни предикати. По този начин се предполага възможността система за автоматично снемане на многозначност да разпознае онези графични изразения, които носят разнородно съдържание, и да посочи едно от значенията.

(3) Типологичната деривационна зависимост на разширение на значенията от перцепция към мисловност наложи изследването да бъде изградено основно върху перцептивните предикати, като се очертаят семантичните връзки с полето на когницията, а в хода на работата се откриха и други семантични класове, които могат да бъдат изразени по еднакъв начин с перцептивните.

За основен център на изследването се приема значението на глагола, а графичната му реализация е средството за снемане на семантичната многозначност.

Като цяло дефинициите за перцептивните предикати са сходни, макар и обхвата на семантичния клас да варира при различните автори. К. Хори дефинира перцептивните предикати като „такива, които първично кодират придобиването на сетивна информация с

помощта на сетивата“, като ги разграничава от когнитивните, които „първично кодират ментална обработка на информация или идеи, които незадължително имат перцептивна основа“ (Хори 1993:3). С. Моисеева определя перцептивната лексика като „резултат от непосредственото взаимодействие на човека и света, която носи информация за света и за възможностите на човека да оперира с нея в практическата си дейност“ (Моисеева 2005:4-5). Е. Падучева отбелязва, че класът на глаголите за възприятие има размити граници (Падучева 2004:198), като включва в него глаголи с компонент *възприятие*, *Наблюдател*, *сетивен орган*, *наблюдавано движение или състояние*, *загуба на сетивна способност* и др. (Падучева 2004:198-202).

С цел пълнота на резултатите изложението следва схващанията на Е. Падучева, С. Моисеева и А. Виберг и освен традиционно изследваните предикати за екстероцепция (повърхностна сетивност) в рамките на настоящото изследване са проучени глаголи за интероцепция (вътрешно усещане), проприоцепция (усещане за позицията на тялото, усилията и извършването на дейности), потенциална перцепция (глаголи, които не назовават самия акт на възприятие, а само маркират възможността обектът да бъде сетивно възприет (*изглеждам*, *блестя*, *светя*).¹

Предмет на изследването ще бъдат езикови примери в изявително наклонение, структурирани като прости или сложни изречения. Извън обсега на изследването на този етап ще остане връзката между реализацията на комплементите в сложните изречения и морфологичните значения за време, вид, залог и наклонение на глагола в главното.

Изложението цели точното и изчерпателно описание на семантичните особености на предикатите от разглеждания клас и обкръженията им. То обхваща определен клас конструкции – аргументите на перцептивни предикати и на значенията, които навлизат в полето на менталността.

Целите, които стоят пред автора за разгръщане и потвърждаване на хипотезите са:

- Принос по отношение на изчерпателното описание и типологизиране на предикатите за перцепция;
- Съпоставителен анализ на аргументните и комплементните характеристики на предикатите с акцент върху онези представители на глаголите за перцепция, които биха могли да се срещнат в двете групи (перцепция и менталност) с цел подпомагане на автоматичното снемане на семантична многозначност;
- Типологизирано представяне на фреймовете и фреймовите елементи на перцептивните глаголи.

Дескриптивният фокус се разгръща в семантичната и структурната характеристика на предикатите и аргументите им, както и на тяхната корелацията със семантичните типове.

¹ По-подробно въпросът за фокуса и периферията на семантичния клас на възприятието ще бъде представен в Глава 4.

Особен интерес с оглед на снемането на семантична многозначност представляват предикати като „виждам“, които освен чисто възприятие могат да назовават и когнитивен процес (в най-общия случай със значение на *осъзнавам, разбирам* и производните им). Значенията, чиято мотивираност зависи от конкретните граматико-парадигматични особености на употребата на глаголите, ще останат извън фокуса на изследването.

Конкретните **задачи**, които са предвидени за постигане на целите са:

1. Представяне на основополагащи теоретични постановки по отношение на лексикалното значение на думата и основните начини на кодирането му.
2. Дефиниране на автоматичното снемане на семантична многозначност и обзор на базисните подходи при осъществяването му, което да подпомогне изграждането на стратегия за формалното описание на предикатите.
3. Аналитичен преглед на съществуващи семантични класификации на предикатите като цяло и в частност – на предикатите за перцепция.
4. Описание на семантичния клас на глаголите за възприятие – типология и подкласове.
5. Открояване на семантичния обхват на многозначните глаголи.
6. Анализ на връзките между думите, означаващи перцептивните предикати, с други семантични класове и акцентирание върху сферата на менталността.
7. Представяне на синтактичната реализация на различните значения (перцептивни и ментални) с помощта на фреймовия апарат.
8. Описание на семантичните ограничения и граматичните реализации на фреймовите елементи в различните значения.
9. Специфики на формалните показатели при реализация на сетивни (прототипни) и несетивни (непрототипни) значения.

Въз основа на казаното дотук се опираме на следните работни **хипотези**:

1. Съществува тясна свързаност между реализацията на значенията и семантико-синтактичните особености на обкръжението на предикатите за перцепция.
2. Предикати, които в първото си значение са перцептивни, но се употребяват и с когнитивно значение, би трябвало да кодират различни начини аргументите и комплементите им да изразяват различните значения.
3. Описанието на отделните значения на перцептивни предикати, които развиват и когнитивна семантика, и на техните аргументи и синтактичната им функционалност в различните значения би довело до по-голяма яснота при автоматичното снемане на семантична многозначност.

Източници на примерите: Български национален корпус, граматика, художествена литература, интернет, други разработки и конструирани примери за онагледяване на тезите. За целите на детайлното описание и прецизността на изследването решаващо значение има изобилието от ексцерпиран материал, върху който се гради анализът.

Терминологичният апарат включва:

За назоваване на предикатите са използвани термините **глаголи / предикати за възприятие / перцепция**, както и латинското наименование **verba percipiendi**, използвано от редица автори (Ницолова 1992:134, Михайлова-Сталянова 2011).

За назоваване на участниците в перцептивния акт:

Когато става въпрос за извършващия перцептивния акт, в рамките на изследването най-често ще бъде употребяван терминът **субект на възприятието**. В зависимост от степента му на волево участие в ситуацията на възприятие, той може да бъде от агентивен или експериенцерен тип. В руската лингвистична традиция широко използван е и терминът **наблюдател** (Падучева 2000:185). В рамките на описанията на фреймовете във Фреймнет този участник е **възприемател** (receiver), понякога предаван в литературата и като **перципиент** или **перцептор**. Изброените термини се срещат вариативно при цитираните в дисертацията автори, често дори в рамките на едно изследване.

Възприеманият участник в ситуацията назоваваме **обект на възприятието**. В рамките на теориите за семантичните роли бива наричан **Стимул** на перцепцията, а в теорията на фреймовете – **Феномен**.

Аргументи ще наричаме задължителните синтактични компоненти, които предикатът присъединява. Опираме се на С. Коева, която ги дефинира като „задължителни пояснения към дадена лексикална опора“ (Коева 1998:206). В дисертационния си труд П. Розенбаум изследва подчинени изреченски структури, които нарича **комплементи** (Розенбаум 1965:4). Според Р. Ницолова, това е „синтактична структура, означаваща пропозиция, която в семантичната структура заема позицията на аргумент към главния предикат в изречението“ (Ницолова 2008:261). Ще използваме термина **комплемент** в светлината на изследванията на П. Розенбаум (1965:4), М. Нунан (2007:52), Р. Ницолова (2008:261) и С. Коева (2019:57), а **комплементация** – съответно – като кодиране и реализация на изреченски аргументи.

Ресурси

Уърднет е лексикално-семантична мрежа, подходяща за машинна обработка, първично разработена от Университета в Принстън от екип, ръководен от Джордж Милър (Милър 1995, Фелбаум 1998). Тя покрива голям брой съществителни, глаголи, прилагателни и наречия. По-късно Уърднет започва да се разработва и за други езици, като се превръща в синхронизирана семантична база от данни, която посредством уникален идентификационен код свързва всяко конкретно понятие с аналогичното му в различните езици. Българският вариант на Уърднет – Булнет – е разработен в Секцията по компютърна лингвистика към Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН и съдържа над 100 хиляди синонимни множества, наречени синсети (Коева и др. 2004, Коева 2021). Освен основните 4 части на речта българският семантичен ресурс включва местоимения, предлози, съюзи, частици и междуметия.

Макар че като основен ресурс ще бъде използван Уърднет (<https://dcl.bas.bg/bulnet/>), за първо значение се приема посоченото в Речника на българския език (<https://ibl.bas.bg/rbe/>), тъй като в Уърднет лексикалните значения често не са наредени по важност или фреквентност на употреба.

Докато Булнет е използван за представяне на семантико-парадигматичните особености на предикатите, за синтагматичната им характеристика основният използван ресурс е **Фреймнет** (Дж. Рупенхофер и др. 2016). Фреймнет е ресурс, разработен в Международния институт по компютърни науки в Бъркли, който се основава на семантиката на фреймовете. Стартира под ръководството на Чарлз Филмор през 1997 (Бейкър и др. 1998) и е от съществена важност както за теоретични лингвистични разработки, така и за практическата обработката на естествения език. Езиковият ресурс предоставя набор от данни за етикетирание на семантични роли, които се използват в различни приложения като машинен превод, извличане на информация, разпознаване на събития и др. Лексикалната база представлява семантична мрежа, в която възлите са фреймове или фреймови елементи. Семантичните фреймове представляват концептуалната структура на събитие или обект и участниците му. Фреймнет се състои от 1200 семантични фрейма и 13000 лексикални единици, онагледени в над 200 000 изречения.

Всеки фрейм е представен с дефиниция, фреймови елементи, лексикални единици, примери и междуфреймови релации.

На фреймовите елементи може да се гледа като на семантични роли. Те биват ядрени и неядрени, като ядрените са от съществено значение за реализацията на фрейма, докато неядрените са предимно описателни (за време, място и т.н.). Лексикалните единици представляват лемни, които поражда дадена ситуация (фрейм). Всяко значение на една и съща дума е кодирано като отделна лексикална единица и съответно му се приписва различен фрейм. Фреймовете са свързани с различни релации, посочващи наследяване, подфрейм, каузативност, инхоативност и други (Бейкър и др. 2003).

По-голямата част от примерния материал е ексцерпиран от **Българския национален корпус** (Коева и др. 2012), създаден в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ в сътрудничество между Секцията по компютърна лингвистика и Секцията по лексикология и лексикография. Българският национален корпус се състои от едноезикова част, която наброява 240000 текста или 1,2 милиарда думи, и 47 паралелни корпуса.

Общият обем на дисертацията е 379 страници, което включва 280 страници основен текст и 98 страници приложения. Съдържа увод, четири глави, заключения и изводи, насоки за бъдеща работа, приноси и 2 приложения. Използваните литературни източници са 147 на брой. Дисертационният труд съдържа 38 таблични обобщения и 4 фигури.

Глава 2

Значение и автоматично снемане на семантична многозначност

2.1. Значение и многозначност

Значение

Според И. Куцаров „лексикалното значение възниква и се оформя от връзката на предмета с определено явление от заобикалящия ни свят с обекта, който думата замества, от способността ѝ да назовава конкретни предмети, действия и техни свойства и качества, от нейната връзка с определено понятие и с други думи в лексикалната система на езика. Чрез лексикалното си значение думата се превръща в езиков знак.“ (Куцаров 1998:135).

Както е известно, планът на изразяване и планът на съдържание на езиковия знак се намират в асиметрични, а не в правомерни отношения. От това твърдение обективно следва, че на един знак е присъщо да изразява повече от едно означаемо и едно означаемо може да бъде изразено с повече от един знак.

Многозначност

Терминът *полисемия* се използва в лингвистиката, за да бъде описана ситуация, при която една дума има две или повече свързани значения. По отношение на значенията на перцептивните предикати, Р. Ницолова (2008) ги групира по следния начин: глаголи за същинска перцепция (*виждам, чувам, слушам*), за мнима (*счу ми се, привидя ми се*), метафорична, когато става дума за мисловен процес (*Видях, че Иван не е подготвен за тази работа.*)

Нека разгледаме няколко случая, в които перцептивни глаголи са използвани не само за предаване на значения, свързани с петте типа физическо възприятие (зрително, слухово, тактилно, обонятелно и вкусово), но и за изразяване на значения, които излизат извън семантиката на възприятието.

- (1) *Ще се видим в кафенето.*
- (2) *Намирисва ми на нещо гнило.*
- (3) *Предвкусвам успеха.*
- (4) *Книгата ме докосна.*

Такива значения развиват както немотивирани, така и мотивирани глаголи, образувани префиксално от основните.

Основен въпрос е защо и по какъв начин тези глаголи свързват точно определени семантични класове и как се осъществява превключването от физическо възприятие към сферата на абстрактната употреба.

С. Шуле говори за 2 типа „виждане“ – неепистемично и епистемично (Шуле 2000:2). За неепистемично се възприема назоваването на чистата перцепция, без да е налице когнитивен процес. С епистемично виждане авторката назовава акта на перцепция, който включва и

мисловен процес, като го разделя още веднъж на два типа: с директен визуален обект на възприятие и индиректен такъв. С. Шуле твърди, че същата схема е валидна и за глаголи от групите на *чувам / усещам* и в по-малка степен за *мириша / вкусвам*.

В светлината на нейната работа всеки от комплементите на предикатите за перцепция основно представя две възможности за интерпретация. Едната е описание на физическо възприятие на обект (5) или събитие (6).

(5) *Иван видя сестра си.*

(6) *Иван видя, че сестра му включи телевизора.*

Друга възможна интерпретация на перцептивните предикати, наричана още епистемична (Дретске 1969), концептуална (Болинджър 1974), индиректна (Кирснър и Томпсън 1976) или абстрактна (Мьоних 1992), ги обвързва с глаголите за ментална дейност.

(7) *Иван видя, че са го измамил.*

С. Моисеева нарича предикатите за перцепция „свързващото звено между действителността и човешкото мислене“. Пак според нея всеки обект на сетивното възприятие се трансформира и осмисля посредством изградените мисловни категории.

Многозначност и омонимия

Многозначността често бива разглеждана като опозиция на **омонимията**. Обикновено многозначността се описва като една и съща форма, развила няколко значения, докато омонимията като две отделни лексикални единици, които семантично немотивирано съвпадат по форма. Дж. Лейкоф описва като основна разлика между двете систематичната връзка на значенията при полисемията (Лейкоф 1987:316).

Дж. Лайънс предлага интересни критерии за отделяне на многозначността от омонимията:

1. Етимологична информация за лексикалната единица.

Според този критерий лексикални единици с еднакъв произход се смятат за многозначни, докато онези, произхождащи от различни езикови лексеми се смятат за омонимни.

2. Свързаност на значенията.

Става въпрос за езиковия усет дали две значения са свързани или не (Лайънс 1977:550-551). Позоваването на езиковата интуиция не във всички случаи може да даде еднозначни резултати. Друг недостатък е, че понятието свързаност в голямата си част е въпрос на степен на свързаността.

Опити за формализирано представяне на свързаността са направени от Дж. Катц и Дж. Фодор (1963). Те предлагат компонентен анализ, с помощта на който правят декомпозиция на всяко значение до минималните му отличителни признаци. [+/- човешко същество] [+/-

възрастен] [+/- мъж]. Така се стига до компонентни дефиниции. Те предлагат при наличие на определени компоненти да се говори за многозначност.

Надежда Михайлова-Сталянова в работата си „Verba recipiendi в български и полски език“ разглежда перцептивните предикати с помощта на теорията за компонентния анализ (Михайлова-Сталянова 2011). Авторката описва системата от семантични компоненти, участващи в изграждането на значението на перцептивните глаголи, на чиято основа установява семантичните съответствия от двата езика. За тази разработка ще стане въпрос по-късно в 4-та глава.

Е. Суитсър различава метафорично приписване на когнитивни значения в класа на перцептивните глаголи. Взаимното проникване на семантиката за физическа и мисловна дейност авторката вижда като основно влияние в историческото развитие на многозначността (Суитсър 1990).

При повечето изследвания на многозначността възникват основно 2 проблема:

1. Отделянето на омонимията от полисемията т.е. установяване на границите, в които се говори за отделни значения на една и съща дума и обособяване на случаите, в които се говори за различни значения, изразени със съвпадащи по форма стрингове - редици от символи.

2. Различаване на полисемията от моносемията т.е. установяване на онзи предел, до който разликата в конкретната употреба на думите може да се разглежда като контекстно вариране в рамките на едно значение за разлика от случаите, в които дадена употреба на думата следва да бъде описана като реализация на друго значение.

Важно е още в началото да се подчертае, че пред автоматичното отстраняване на семантичната многозначност не стои традиционният проблем за разграничаване на омонимията от полисемията. Необходимо е да се намери начин да се опише и диференцира всяка от различните семантични употреби, независимо от това дали се наблюдават различни значения в рамките на една дума или в различни думи с еднакъв правопис и произношение.

Така че за целите на изследването при снемане на семантична многозначност за такава се приемат явленията, които представят графичните означения с повече от един различен семантичен пълнеж. В случай на асиметрични отношения между знак и означаемо, при което един и същи знак реализира различни означаеми, ще говорим за многозначност.

2.2. Автоматично отстраняване на семантична многозначност

Автоматичното снемане на семантичната многозначност е процесът, свързан с избора на адекватно значение за дадена дума от множество от предварително определени възможности (речникови единици).

Изградените системи за автоматично отстраняване на семантичната многозначност обработват въведената информация за определяне на правилното значение, с което е използвана всяка дума в даден контекст. Текстът, изграден от неограничени, свободно използвани

изречения, се въвежда за обработка. На всяка от думите (или на избрано подмножество от тях) се приписва такъв брой значения, какъвто е изброен в конкретния речник или ресурс. Задачата на алгоритмите е по най-добрия начин да се определи онова значение, което е актуализирано в съответния пример. Съществуват множество различни подходи за отстраняване на семантичната многозначност. В основата на всеки от тях е заложена различна по тип и количество информация. Затова и получените резултати се различават както по процентово покритие на думите от даден текст, така и по правилно определените в семантично отношение думи.

Критерии за дефиниране на значения

Съществуват разнообразни критерии за отделяне на значенията. Те могат да бъдат разпределени в три групи – парадигматични, синтагматични и концептуални. Различните лексикографи работят с различен тип критерии или комбинират няколко от тях. Тъй като този тип информация се използва и в алгоритмите за отстраняване на семантичната многозначност, различните групи ще бъдат описани по-детайлно.

Парадигматични критерии:

1. Граматико-парадигматични – разликите в граматичната парадигматика способстват както за разрешаването на граматичната многозначност, така и за отстраняването на семантичната такава. Диференцирането на различни части на речта или на различна парадигматична схема на думи, които в някоя от формите си съвпадат графично, подпомага процеса на снемане на многозначността (*Тя прави бели всеки ден. Иван бели картофи.*) и може да бъде от полза, но само при употреба на речник с не особено гранулирани речникови значения на думите.

2. Семантико-парадигматични – към парадигматичните критерии, свързани със семантиката, можем да отнесем известния в литературата принцип на Курилович – Смирницки, според който различните употреби на дадена дума се смятат за отделни значения, ако са им присъщи различни лексикално-семантични отношения (*студена кухня – топла кухня; студен ден – горещ ден*).

Синтагматични критерии:

Привържениците на този подход стъпват на предположението, че всяко от различните значения на една дума се съчетава по своеобразен начин с други думи в синтагми, което е заложено и в идеята за валентностната структура на значенията. Самостоятелно използвани, тези критерии невинаги дават еднозначни резултати. Проверката сочи, че за българския език употребата само на този тип информация при снемане на семантичната многозначност не би довела до адекватно определяне на значенията.

Концептуални критерии:

Този тип основания за отделяне на едно значение от друго се отнасят до знанието на носителите на езика за сходствата и различията на концептите, както и на съответстващите им

денотати. До неотдавна съществува мнението, че основният проблем, свързан с концептуалните критерии, е че те не могат бъдат формализирани. В рамките на когнитивния подход на изследване на езика в последните десетилетия са постигнати нови методи за придаване на теоретичен статус на концептуалните критерии. А именно с помощта на метаезиковия апарат на т. нар. фреймове или онтологии могат да бъдат описани концептуалните структури, които стоят зад езиковите изрази и впоследствие тези описания да бъдат интегрирани в лингвистични системи.

2.2.2. Преглед на типове подходи, използвани при автоматичното снемане на семантична многозначност

Когато говорим за различните подходи за отстраняване на семантична многозначност, добре е да се каже, че те рядко се ограничават до употреба само на един тип информация за снемане на многозначността – синтагматична, парадигматична или концептуална. По-новите и надграждащи подходи най-често комбинират различни типове информация и статистически данни.

Подходи, използващи синтагматична и статистическа информация

При синтагматично-базирани системи за сваляне на многозначността обикновено се използват корпуси. Такива са подходите на Х. Нг и Х. Лий (1996), Чай и Бирман (1997, 1999), П. Хокинс, който предлага да се използва едновременно **честотна и контекстуална информация** (Хокинс 1999).

Подходи, използващи концептуална и статистическа информация

Известните подходи, които използват тези типове информация са на Р. Брус и Л. Гътри (1992), М. Стивънсън и Й. Уилкс, които работят върху Лонгман (Стивънсън, Уилкс 1997) и Р. Михалче и Д. Молдован, които предлагат нов подход за отстраняване на многозначността (**Bootstrapping**) (Михалче, Молдован 2001). Алгоритъмът е итеративен и следва няколко стъпки на ръчна анотация и извличане на данни от корпуси.

Подходи, използващи парадигматична, синтагматична и концептуална информация

В тази група влизат подходът на М. Леск, който предлага метод за отстраняване на семантичната многозначност, като се използват **речниковите дефиниции** на думите, за да се открие семантичната близост и припокриването на думи от дефинициите с думи от контекстуалното обкръжение (Леск 1986). Ф. Резник използва **Уърднет, синтактичен анализ на повърхнинно ниво и селективни ограничения** (субкатегоризационни рамки) (Резник 1997). Й. Уанг и др. предлагат един доста усъвършенствен и многокомпонентен модел за снемане на семантична многозначност, който работи в четири стъпки: изследване на **семантичното пространство**, извличане на **релациите**, калкулиране на **близостта** и изследване на **семантичния път** с цел откриване на максималното сходство (Уанг и др. 2020). К. Бейкър и К. Фелбаум предлагат употребата на комбинирана информация от Уърднет и Фреймнет за анотация (Бейкър и Фелбаум 2009). Е. Лапара и Г. Ригау представят алгоритъм за

снемане на семантична многозначност, опирайки се на двата ресурса (Лапара и Ригау 2009). Те прилагат предикатно-аргументното ниво на Фреймнет към единици от Уърднет, като идентифицират заложените типични участници в дадена ситуация.

През 2019 К. Оркпол и Ву Янг предлагат модел, в който използват като основен ресурс **Уърднет** и изследват въведената информация с помощта на **векторни вероятности**, извлечени от дефинициите и релациите от Уърднет и самите изречения. Методът работи итеративно за останалата част от контекста (Оркпол и Янг 2019).

Голяма част от авторите на различните системи обръщат внимание на факта, че изграждането на достатъчно богати предикатни модели за семантична обработка изисква ръчни усилия на големи екипи от изследователи. В разработката си за Уърднет и Фреймнет и употребата им при обработката на естествения език А. Бурхарт и др. (2005:3) отбелязват, че двата основни проблема, които възникват, са свързани с коректното приписване на фреймове на предикатите и съответно – на семантичните роли на основните конституенти в изречението. К. Ерк смята, че коректното приписване на фреймовете на практика разрешава и многозначността в изреченията (Ерк 2005).

След анализа на различните типове информация, които подходите използват, една от целите на разработката ще бъде изборът на най-подходящата комбинация от лингвистични данни, които да доведат до коректно автоматично разрешаване на многозначността при глаголите за възприятие в българския език. Смятаме, че този набор от лингвистични инструменти е напълно достатъчен за осъществяването му.

Глава 3

Семантико-граматични класификации на предикатите

3. Предикати и класификации

Класификацията на предикатите представлява частен случай на лингвистична класификация. Много автори правят опити да опишат еднозначна и изчерпателна семантична класификация на предикатите за различни езици (З. Вендлер 1967, Л. Шчерба 1974, У. Чейф 1975, Дж. Лайънс 1977, О. Селиверстова 1982, Б. Левин 1993, Ю. Апресян 1995, Р. Ван Валин и Р. ЛаПола 1997 и много други). Както отбелязва О. Селиверстова, в лингвистичната литература все още не съществува общоприета семантична класификация на предикатите, основана на точно определен брой диференциални смислови компоненти.

Бихме могли да кажем, че класификациите се делят на две големи групи: семантични и аспектиални. Първата група се характеризира с деление на глаголите на семантични класове (глаголи за движение, реч, възприятие, знание, емоция, физическо въздействие, волеизявление и др.). Това направление в описанието на глаголите често си служи със семантична декомпозиция. Втората група можем да наречем граматично ориентирана семантична

класификация, която разглежда глаголите основно от гледна точка на аспектуалната им характеристика. Според Е. Падучева (2009) семантичната и категориалната класификация са до голяма степен независими една от друга. От това следва, че глаголите от семантичния клас на възприятието могат да бъдат представени от всички Вендлерови класове: състояния (*виждам*), действия (*разглеждам [стисание]*), постижения (*видя*), изпълнения (*наблюдавам*).

Емпиричният материал, анализиран в рамките на изследването, доказва, че отделните значения, представени от една и съща графична дума, също могат да принадлежат на различни аспектуални класове.

(1) *Розата мирише.* (състояние)

(2) *Той мирише розата.* (действие)

Ето защо централен обект в изследването е отделното значение на графичната дума, а не съвкупността ѝ от значения.

3.1. Семантични класификации

Изложени са накратко вижданията на **Й. Триер** за семантично поле в лингвистиката (Триер 1931) на **Б. Левин**, в чиято основа е заложена корелативната взаимовръзка между семантиката на глаголите и синтактичните им функции (Левин 1993). В българската лексикографска традиция към опитите в тази област можем да посочим **И. Касабов** (1990) и др. В **Уърднет** предикатите също биват разделени на семантични класове (Милър 1995, за БулНет – Коева и др. 2016), наричани семантични примитиви, например възприятие, мисловна дейност, грижа за тялото, социални отношения и т.н. На основата на семантичната информация глаголите се делят на 15 класа, сред които и анализирания глагол за перцепция (*verb.perception*) и глаголи за познавателни и мисловни дейности и състояния (*verb.cognition*).

3.2. Класификации и аспектуалност

От друга страна съществуват множество типологии, изградени на основата на аспектуалните класове, изведени от З. Вендлер (З. Вендлер 1967, Д. Даути 1979, Т. Булигина 1982, Е. Падучева 1996, Р. Ван Валин и Р. ЛаПола 1997). Много от тях включват постиженията на предходни таксономични изследвания, а в много случаи паралелно са разработвани сходни класификации. Ето защо съществен проблем при този вид описание е терминологичният апарат и обхвата на глаголните групи. Ще направим кратък преглед на съществуващите вече таксономични обобщения, които в една или друга степен са се отразили на настоящата работа.

Л. Шчерба определя три вида предикати, характерни за руски език – със значение на действие, състояние и качество (Шчерба 1974: 90). **З. Вендлер** разделя всички глаголи, или по-скоро, глаголни значения - дейности (*activity terms*), изпълнения (*accomplishment terms*), постижения (*achievement terms*), състояния (*states*) (Вендлер 1967). Много автори се опират на класовете на З. Вендлер, като ги прецизират и развиват.

Според **Дж. Лейкоф**, семантичната класификация на предикатите следва да бъде свързана с признаци, съотносими със семантични компоненти, притежаващи граматична релевантност, т.е. такива, които са съществени не за индивидуални единици, а за цели класове единици (и имплицитни). Иначе казано всеки от класовете трябва да бъде семантичен клас (meaning class) – „определени семантични признаци, способни да фигурират в синтактични правила“ (Лейкоф 1987:165).

В рамките на генеративната граматика Дж. Лейкоф формализира връзката между статичните, инхоативните и каузативните предикати. Както отбелязва С. Лесева „в дълбоката структура на лексикалните инхоативи и каузативи се съдържат абстрактни предикати с признак съответно +ИНХОАТИВНОСТ (+INCHOATIVE) и +КАУЗАТИВНОСТ (+CAUSATIVE), които в перифразите се изразяват със съответните лексикални глаголи ставам и причинявам/права/каузирам“ (Лесева 2012:48). Тези логически структури са наследени в редица формални модели като Граматиката на ролята и референцията (Ван Валин и ЛаПола 1997:102), събитийните структури на Б. Левин и М. Рапапорт-Ховав (2005) и др.

Д. Даути прецизира класификацията на Вендлер, като разделя постиженията и изпълненията последством признака агентивност / неагентивност (Даути 1979). Той отбелязва, че много от критериите, които З. Вендлер посочва, са свързани в по-малка или по-голяма степен с агентивност, контрол, одушевеност или други агентивни или квазиагентивни същности, като често не поставя граница между агентивност и аспект.

Р. Ван Валин и Р. ЛаПола описват състоянията на нещата, които очертават типовете екстралингвистични феномени. Те се позовават на Аристотеловата традиция и оформят 4 типа състояние на нещата:

1. ситуации (situations) – статични, нединамични състояния на нещата, които могат да обозначават местоположение, състояние, положение или вътрешно преживяване на участник;
2. събития (events) – състояния на нещата, които протичат мигновено;
3. процеси (processes) – състояния на нещата, които протичат във времето и са свързани с промяна в състоянието, положението или вътрешното преживяване на участник;
4. действия (actions) – динамични състояния на нещата, в които участник извършва нещо.

Освен тези четири класа спонтанно протичащи типове глаголи Р. Ван Валин и Р. ЛаПола предвиждат и каузирани еквиваленти, предизвикани от причинител или причина. По-късно добавят и активни постижения (active accomplishments) и семелфактиви (semelfactives).

3.3. Частни класификации, обхващащи предикати за перцепция

По-голямата част от изследванията на глаголите за възприятие използват тематичната класификация по признака тип сетивно възприятие. По този начин са организирани изследванията на А. Виберг, С. Шуле, К. Хори, Б. Антуняно, Н. Михайлова-Сталянова и др.

Част от изследванията се фокусират върху определен тип възприятие. Р. Ницолова (1992) разглежда в частност глаголи за слухово възприятие, Е. Пернишка (1977) – за зрително възприятие. Някои изследвания включват тип възприятие и допълнителен аспект, през чиято призма се разглеждат предикатите. С. Коева (1998) изследва предикати за възприятие и синтактичната реализация на аргументите им.

Да се спрем и на някои автори, които изграждат частни класификации на перцептивните предикати, често използвайки и семантична, и аспектиална информация.

А. Виберг представя в изследването си от 1983 г., а и в по-късните си разработки (2001, 2019) доста подробна типология на предикатите за перцепция.

В по-ранните си проучвания той разделя глаголите на два основни типа: глаголи, ориентирани към Експериенцера и глаголи, ориентирани към Стимула („феномена“, според неговата терминология). От своя страна ориентирани към Експериенцера подразделя още веднъж на 2 групи: активни и пасивни глаголи за възприятие. Така за всеки тип възприятие се получава триадата активен (look at) – пасивен (see) – копулативен (look) предикат (използваната терминология е на А. Виберг). Посочва такива типове за петте вида възприятие. В по-късните си изследвания (напр. 2019) включва няколко допълнителни компонента: неутрално възприятие, сетивни копули, глаголи за възприемаемост, сетивни глаголи. По този начин оформя следната типология на предикатите:

	Експериенцер-ориентирани		Феномен-ориентирани		
Сетива	Дейност	Изпитване	Сетивни копули	Глагол за възприемаемост	Сетивен глагол
Неутрално	examine 'изследвам'	perceive, notice 'улавям, забелязвам'	seem 'изглеждам'	be noticeable 'забележим съм'	
Зрение	look at 'гледам'	see 'виждам'	look 'изглеждам'	be visible 'видим съм'	shine 'светя' shimmer 'блещукам' glimmer 'мъждукам'
Слух	listen to 'слушам'	hear 'чувам'	sound 'звуча'	be audible 'доловим съм'	crack 'пуквам' creak 'скърцам' sough 'фуча'

					buzz 'жужа'
Осезание	feel touch 'докосвам'	feel 'усещам'	feel 'усещам се'		tickle 'гъделичкам' abrade 'жуля' tingle 'смъдя' sting 'жиля' burn 'паря'
Вкус	taste 'опитвам'	taste 'вкусвам, усещам'	taste 'имам вкус'		
Обоняние	smell (at) 'душа'	smell 'мириша'	smell 'мириша'		stink 'воня'

Таблица 1. Типология на А. Виберг (2019:19)

Класификация на Дж. Лийч / Е. Падучева

Е. Падучева в голяма степен следва класификацията на Дж. Лийч, като само по отношение на един тип е на различно мнение.

Единната категориална парадигма на английските базови глаголи за възприятие са описани от Дж. Лийч (Лийч 1971/1975: 19-23). Това е тематичен клас от глаголи, при които е описано съществуването на категориална парадигма. Тя може да бъде разглеждана и не като чисто категориална, а категориално-диатезна (смяната на категорията може да бъде обусловена от промяната на диатезата). Петте основни глаголи за възприятие в англ. ез. (*see* 'виждам', *hear* 'чувам', *feel* 'усещам', *smell* 'мириша', *taste* 'вкусвам') имат освен основното си значение и две производни, които при едни от тях се изразява със семантична деривация (*feel* 'на допир съм', *smell* 'мириша', *taste* 'имам вкус'), а при други (*see* 'виждам', *hear* 'чувам') понякога със семантична деривация, а в други случаи – чрез различни лексеми (*see* 'виждам' и *look at* 'гледам'; *hear* 'чувам' и *sound* 'звуча').

В първото значение глаголът описва ситуация, при която някакво усещане се случва на Експериенцера, докато при второто „възприемащият фокусира вниманието си върху някакъв обект“ (Лийч 1975: 23). Третият тип е диатеза с Експериенцер „зад кадър“ (Е. Падучева) (според Лийч 1975, „пасивно състояние“) (*Ти изглеждаш уморен*).

В българския език тази парадигма има концептуален характер за някои от типовете възприятие, т.е. всички клетки са запълнени с различни думи (напр. – *виждам* – *гледам* и *изглеждам* (диатеза с наблюдател зад кадър).

Класификация на С. Моисеева

Основните 2 функции, през които С. Моисеева пречупва описанието са активно / пасивно възприятие и участниците субект / обект (Моисеева 2005). На това основание тя дели предикатните отношения на 4 основни групи:

1. Група на глаголите за субектно-пасивно възприятие:
 - 1а. Притежаване на перцептивна способност: тип *виждам, чувам*.
 - 1б. Загуба на перцептивна способност: тип *ослепявам (ослепя), оглушавам*.
 - 1в. Каузиране на загубата на перцептивна способност, т.е. лишаване на някого от способността му да възприема: тип *ослепявам (ослепя)*.
 - 1г. Придобиване на перцептивна способност: тип *проглеждам, прочувам*.
2. Група на глаголите за субектно-активно възприятие. Използване на перцептивната способност. В тази група влиза активното действие на субекта: тип *възприемам*.
 - 2а. Активно прилагане на перцептивната способност: тип *гледам, слушам*.
 - 2б. Неизползване на перцептивната способност: тип *отмествам поглед*.
3. Група на глаголите за обектно-пасивно възприятие: означава свойството на предметите да въздействат на органите за възприятие на човека, когато състоянието на обекта се намира в ползрението на субекта: тип *възприемам се*.
 - 3а. Предметът притежава свойството да въздейства на органите на възприятие: тип *блестя, звъня, мириша, вкусен съм, гладък съм*.
 - 3б. Лишаване на предмета от свойството да въздейства на органите на възприятие, т.е. каузиране на невъздействие: тип *кривя*.
4. Група на глаголите за обектно-активно възприятие, въздействие на предмета на органите за възприятие посредством навлизане в активната зона на възприятие.
 - 4а. Каузиране на въздействието на предмета върху органите на възприятие, т.е. създаване у предмета свойство за въздействие на органите на възприятие: тип *появявам се, излъсквам*.
 - 4б. Нереализирано свойство на предмета да въздейства на органите на възприятие: тип *изчезвам*.

Авторката отбелязва, че глаголите традиционно се делят на действия и състояния и на акционални и неакционални. Неакционалните от своя страна се делят на статични, означаващи ситуация – стативни глаголи, и на динамични, означаващи процеси и събития, а акционалните – на процесуални и събитийни. Тя разглежда отделно семантично преходните (агентивни) глаголи, при които действието е насочено към обекта (*Той гледа филм*).

3.4. Признаци, които ще бъдат използвани при описанието

На основата на обсъдените в част 3.3. класификации бяха изведени онези от тях, които са релевантни за разглеждания клас глаголи.

Актуалност / неактуалност на значението

Важна част от описанието на предикатите е характеристиката постоянство – краткотрайност – неопределено повтарящи се действия. В този случай говорим по-скоро не за видо-времените отношения, а за семантичния потенциал на предиката, т.е. за способността на глаголите да се отнасят към една или друга времева опция, характеризираща различни семантични класове. Известно е, че съществуват предикати, способни да описват само актуална ситуация (*ставам*) и такива, които напротив не се поддават на актуална употреба (*обичам*).

(3) *Той вижда.* (по принцип)

(4) *Той вижда книгата.* (актуално)

Ориентация към Субекта / Стимула

Както отбелязахме при обзора на класификациите, редица автори обръщат внимание на присъствието и активността на субекта при реализацията на предикатите или на отделни техни значения. На този принцип глаголите за възприятие се разделят на два основни класа – тези на Субект-ориентираните и Стимул-ориентираните предикати. Първият клас кодира възприемателя като субект на изреченско ниво (вж. пример 5), докато вторият присъединява Стимула като външен аргумент (напр. 6).

(5) *Мария видя книгата на масата.*

(6) *Луната изглежда пълна днес.*

В някои случаи една и съща графична дума реализира двата класа в рамките на две значения. Типичен пример за тази особеност е глаголът *мириша* (вж. примери 7 и 8).

(7) *Том пазеше тайната и току миришеше свитъците.*

(8) *Косата ти мирише на лавандула и дъжд.*

Агентивност / неагентивност

В много от типологиите се обръща внимание на признака активност / неактивност. Понякога по този признак се различават стативните от нестативните (например, Lyons 1977, 483), а понякога се предлага да се обособи отделна категория активност / неактивност (Виберг 1983). Е. Падучева (2004) ги разделя по този признак на инертни състояния (*виждам, чувам*) и действия (*гледам, слушам*). Втората група предполага активно и волево насочване на вниманието на възприемателя или на сетивните му органи по отношение на Стимула.

Каузативност / некаузативност

Перцептивните глаголи представляват уникален клас що се отнася до съотношението между ролите на участниците и техните синтактични експоненти. Преходните глаголи по правило са глаголи за действие, а семантиката на действието предполага каузация. Глаголът за възприятие, макар и преходен, но значението на действие или въобще не се проявява, или (както при *забелязвам*) се явява вторично. В изходната лексема на перцептивния клас глаголи (*Иван видя стола / забеляза заека.*) главната каузация е насочена в обратната посока – от Обекта-Стимул към Експериенцера.

Глава 4

Семантична характеристика на глаголите за перцепция

4.1. Предикати за перцепция

Разглежданите в лингвистиката термини *перцепция* и *възприятие* са заимствани от философията и психологията.

В съвременната психология под единица възприятие се разбира перцептивна система, в която взаимодействащи компоненти са субектът и обектът на възприятието. За субект на възприятието е приет индивидът, който възприема (наблюдател, слушател и т.н.), за обект на възприятието се приема заобикалящата ни действителност (Барабанщиков 2006).

Глаголите за перцепция са обект на множество изследвания в различни лингвистични направления. Б. Хайне и др. (1991) изследват граматикализацията, К. Хори (1993) – комплементацията, Е. Суитсър (1990) – семантичните изменения. С. Шулe (2000) прави изследване на комплементите на перцептивните глаголи в акатек (език от семейство мая – Гватемала), С. Моисеева (2005) прави съпоставителен анализ на семантичното поле на глаголите за възприятие в романските езици, Б. Антуняно (2000) ги разглежда от гледна точка на метафоричността при полисемията. В българската лингвистика перцептивните предикати са разглеждани от Р. Ницолова (1992), С. Коева (1998, 2004), К. Алексова и Й. Тишева (2000), Л. Ласкова (2010), Е. Търпоманова (2020) и др. Е. Пернишка (1977) разглежда формалните и семантичните паралели между българските и полските глаголи за зрително възприятие. Тя обръща внимание на предаването на мисловна дейност с помощта на глаголи за зрително възприятие. Н. Михайлова-Сталянова (2011) ги описва с помощта на теорията за компонентния анализ в съпоставителен план с полските им съответствия.

4.2. Подбор и конвенции

От Уърднет бяха ексцерпирани 473 синонимни множества, маркирани с примитив перцептивен глагол (verb.perception). От тях 131 синонимни множества остават извън обсега на изследването, тъй като са представени с литерали само в Принстънския уърднет (за английски език). В резултат на това филтриране са основно разгледани и описани 342 синонимни множества, съдържащи 1253 литерала, представени на български език. Анализирани са семантичният им обхват, реализацията им в различен контекст и системните особености, с които се характеризират представителите на тази група. Основната част от езиковия материал е съпоставен с Речника на българския език и представените в него значения на разглежданите предикати.

4.3. Анализ на семантичния клас на глаголите за възприятие

Тъй като глаголите за възприятие отразяват връзката между физиологичната перцепция и езика, основните микрополета или подкласове, на които се делят тези глаголи, са обвързани с петте вида сетивно възприятие - зрително, слухово, осезателно, обонятелно и вкусово.

Разпределени според горепосочения семантичен критерий (на базата на специфичните за всяко микрополе семантични компоненти), тези глаголи могат да се групират така:

- глаголи за зрително възприятие (*гледам, виждам, наблюдавам*);
- глаголи за слухово възприятие (*слушам, чувам*);
- глаголи за осезателно възприятие (*усещам, докосвам*);
- глаголи за вкусово възприятие (*вкусвам*);
- глаголи за обонятелно възприятие (*подушвам*).

Освен тези почти интуитивно разбираеми групи съществуват и критерии за по-прецизна класификация. Още през 1949 г. С. Бък разделя глаголите за възприятие на субектни и обектни (Бък 1949).

Изборът на определен граматичен субект е основен при групирането на този клас глаголи, тъй като отдава предпочитание на възприемащия или на обекта на възприятие и позволява да се прави разлика между насочени към субекта перцептивни глаголи, от една страна, и насочени към Стимула перцептивни глаголи – от друга. Глаголите, насочени към възприемащия, се отличават от глаголите, насочени към възприеманото, по това, че първите присъединяват като външен аргумент одушевени същества, които претърпяват някакво преживяване, докато представителите на втория тип присъединяват възприеманата единица като изреченски субект. Първата група ще бъде наричана още субект-ориентирани (Експериенцер-ориентирани, Експериенцер-субектни) предикати, а втората – обект-ориентирани² (Стимул-ориентирани, Стимул-субектни) предикати.

Ориентирани към възприемащия глаголи	Ориентирани към възприеманото глаголи
Виждам <i>Видях човека.</i>	Изглеждам <i>Човекът изглеждаше весел.</i>
Чувам <i>Чувам песните на птиците.</i>	Звуча <i>Птиците звучат по-приятно там.</i>
Усещам <i>Усети топлината на завивките.</i>	Усещам се / на допир съм <i>Усеца се вълната в материята. Пуловерът беше мек на допир.</i>
Мириша <i>Обича да мирише супата.</i>	Мириша <i>Ястието миришеше превъзходно.</i>

² А. Виберг ги нарича *копулативни*, но за българския език този термин не е удачен и се разграничаваме от него.

Вкусвам <i>С нетърпение вкуси от сладоледа.</i>	Имам вкус / лютя / сладня... <i>Ей, че люти тази чушка!</i>
---	---

Таблица 2. Подялба на глаголите за възприятие в българския език според ориентацията към възприемащата или възприеманото.

Както се вижда от таблицата, глаголите за възприятие в българския също подлежат на това деление. От една страна, съществуват глаголи, които присъединяват Стимула като външен аргумент. От друга страна, правят впечатление глаголите, които присъединяват Експериенцера като изреченски субект и обикновено са транзитивни. Ориентираните към възприемателя предикати на свой ред се делят на **спонтанни** (за състояние – З. Вендлер (1967), когнитивни – А. Роджърс (1971:206), експериенцерни – А. Виберг (1983:123), пасивни – Ф. Палмър (1966:99), стативни със субект Експериенцер – А. Лерър (1990:223) инертни състояния – Е. Падучева (2004:204) и **преднамерени** (активни – А. Виберг (1983:123), активни перцептивни глаголи – Дж. Лийч (1971:23), А. Роджърс (1971:206); активни с Експериенцер субект – А. Лерър (1990:223), действия – Е. Падучева (2004:204), т.е. такива, които са предизвикани или насочени волево. Спонтанните предикати могат да бъдат използвани нетранзитивно и неактуално, за да означат физическа способност за възприятие.

Петте вида глаголи за възприятие и трите вида от граматико-семантичната класификация определят една матрица от 15 клетки. А. Виберг смята, че във всички езици съществуват начини за изразяване на тези 15 значения, макар че в някои езици до голяма степен става въпрос за полисемия, а не за отделни глаголи. Той говори още за универсални йерархии, касаещи изразяваните модалности чрез лексикализация и полисемия.

Типологичните изследвания на А. Виберг показват, че съществува йерархия на лексикализацията на петте сетивни възприятия, както е показано в (1).

(1) Зрение > Слух > Усещане > Обоняние, Вкус.

Схематичното представяне на йерархията означава, че ако един език лексикализира само един глагол за неактивна перцепция, то той ще е за зрително възприятие; ако лексикализира два – те съответно ще бъдат за зрително и слухово възприятие и т.н. Лидерството на глаголите за зрение и слух правят впечатление на редица лингвисти. По мнението на Н. Арутюнова, перцептивните глаголи, и преди всичко глаголите *виждам* и *чувам*, се борят за първенство в йерархията на усещанията, както и за сферите на влияние (Арутюнова 1998: 416). Обонятелното и вкусовото възприятие не показват ясна подредба на лексикализация в различните изследвани езици и понякога се лексикализират като един глагол. Ето защо са отделени със запетая в (1).

Посредством анализ на семантичната структура на предикатите за перцепция бяха отделени следните общи признаци: притежаване на способността за перцептивно възприятие, постоянно функциониране на способността, получаване на перцептивна способност и

каузиране на перцептивна способност. Както посочва С. Моисеева (2005), възможно е да се отделят архисемите *състояние* и *действие* със съответните диференциални семи: за състоянията – резултативност, за действията – целенасоченост. Способността да се възприема сетивно тя нарича нецеленасочен процес (*виждам, чувам, усещам*), а глаголите, притежаващи семата *използвам способността за възприятие*, демонстрират целенасочен процес (*гледам, слушам, пробвам, докосвам*). Тя отбелязва, че втората група маркира действие, тъй като включва семите „воля“ и „намерение“ (по А. Пешковски 1956: 79).

Много други автори посочват, че ориентираните към възприемащия глаголи имат отношение и към подялбата на преднамерени и непреднамерени (според различните терминологии наричани и агентивни – неагентивни, волеви – неволеви и др.) Е. Пернишка ги характеризира като опозиционни двойки (*гледам – виждам*) по признака осъзнато – неосъзнато възприятие. По този начин се получава и вътрегрупово деление в рамките на Субект-ориентираните глаголи за възприятие.

Така семантичните компоненти, характерни за перцептивните глаголи, т. е. онези, които характеризират един глагол по типа сетивно възприятие, си взаимодействат с няколко независими от семантичния клас компонента – агентивност / неагентивност и копулативност (Виберг 1983).

(2) *Иван слуша музика.* – преднамерен / агентивен предикат, ориентиран към възприемащия;

(3) *Иван чу птиците.* – непреднамерен / спонтанен предикат, ориентиран към възприемащия;

(4) *Иван звучи добре.* – Стимул-ориентиран предикат (копулативен, според А. Виберг).

Първата група предикати е представена в следните примери, онагледяващи глаголи от всички типове сетивно възприятие, маркирани положително с признака агентивност (активност / преднамереност / контролираност):

(5) *Иван погледна котката.*

(6) *Иван слушаше песента.*

(7) *Иван докосна котката.*

(8) *Иван подуши парфюма.*

(9) *Иван опита супата.*

Глаголите от тази подгрупа често биват наричани „активни перцептивни глаголи“ (Лийч 1971:23), „активни със субект Експериментер“ (Лерър 1990:223), „действия“ (Падучева 2004:204) или просто „активни“ (Виберг 1983:123). Всички те назовават действие, което е съзнателно контролирано от агент (одушевено, най-често човешко същество).

Втората група традиционно изразява определено възприятие, което протича независимо от волята на възприемащия.

(10) *Иван видя котката.*

- (11) *Иван чу песента.*
(12) *Иван усети трънчето.*
(13) *Иван надуши дима.*
(14) *Иван усети чесъна в лютивката.*

Горепосочените примери от втората група представят всички типове сетивни възприятия, при които субектът не контролира дейността или стимула. По тази причина представителите на тази подгрупа често биват наричани „глаголи за пасивна перцепция“ (Палмър 1966:99), „за вътрешна перцепция“ (Лийч 1971:23), „стативни със субект Експериенцер“ (Лерър 1990: 223), „инертни състояния“ (Падучева 2004:204) „експериенцерни“ (Виберг 1983:123).

Третата подгрупа е формирана от глаголи за петте типа сетивност, чиито субект е Стимулът на перцепцията.

- (15) *Иван изглеждаше щастлив.*
(16) *Иван звучеше щастлив.*
(17) *Коприлата го пареше.*
(18) *Иван миришеше на цигари.*
(19) *Ястието имаше вкус на чесън / лютеше.*

Тази подгрупа бива назовавана с различни термини – „с със субект Стимул“ (Лерър 1990:223), „копулативни“ (Виберг 1983:123), „перцепти“ (Гисборн 1996:1), „с Експериенцер зад кадър“ (Падучева 2004:204).

Авторите подхождат разнообразно в терминологичен аспект. В настоящето изследване приемаме термина „Субект-ориентирани“ по отношение на активните и експериенцерните предикати и „Стимул-ориентирани“ по отношение на втората група.

Семантичният клас на глаголите за възприятие съществува като организирана йерархична структура. Тя свързва петте микрополета, като всяко едно се доминира от един най-общ в семантичен смисъл хипероним, свързан с непосредствени или последователно свързани (транзитивни) хипоними. Хиперонимите са обвързани както по вертикалната ос (с хипонимите си), така и по хоризонталната един с друг, като представят цялата система на възприятието. Разглежданият семантичен клас е вътреструктурно организиран от една страна, но се наблюдава и пресичане с определени участъци от други класове, характерно за цялата езикова система. Затова изследователският ни интерес е насочен към изчерпателното описание на глаголите за възприятие, взети в единство със сечението при изразяването на когнитивни дейности. Изходната точка за разработката представляват глаголите за възприятие, но целите, които си поставяме, включват проследяването на развитието на значенията в областта на когницията.

Като се използват всички разгледани дотук семантични и семантико-граматични компоненти, може да бъде изградена следната типологична решетка:

Класификация

Типове сетивни възприятия	Субект-ориентирани перцептивни глаголи		Стимул-ориентирани перцептивни глаголи
	Агентивни	Спонтанни	
Зрително	<i>Гледам</i>	<i>Виждам</i>	<i>Изглеждам</i>
Слухово	<i>Слушам</i>	<i>Чувам</i>	<i>Звуча</i>
Тактилно	<i>Докосвам / Пипам</i>	<i>Усецам / Чувствам</i>	<i>Усецам се / На допир съм</i>
Обонятелно	<i>Мириша</i>	<i>Надушвам</i>	<i>Мириша</i>
Вкусово	<i>Вкусвам / Опитвам</i>	<i>Вкусвам / Усецам</i>	<i>Имам вкус</i>

Таблица 3. Канонични глаголи за възприятие в български език.

Наблюденията ни показват, че перцептивните изрази, свързани със зрителното възприятие, демонстрират значително по-голямо морфологично, синтактично и семантично разнообразие от глаголите за останалите сетива. Конструкциите с глаголи за слухово възприятие до голяма степен повтарят модела на тези за зрително, докато изрази с глаголи за тактилно, обонятелно и вкусово възприятие го следват в много по-ограничен вариант. Същото твърдение е валидно и при реализацията на перцептивни значения от различен модус като значения от други семантични класове, при афиксацията и словообразуването. Глаголите за зрително възприятие демонстрират и най-богато нюансирани поддървета в онтологичната структура.

4.4. Значения на предикатите за перцепция

Ще представим значенията на предикатите за перцепция в българския език в две големи групи: прототипни и непрототипни значения. Като прототипни възприемаме всички значения, в които доминира сетивната перцепция. В непрототипните влизат всички представители, които синкретично реализират значение на сетивно възприятие и някакъв признак от друг семантичен клас (когнитивен, социален и др.)

Прототипни значения

Разгледаните 210 синонимни множества (т.е. значения) са разпределени в подкласове по различните типове сетива по следния начин:

- Общо възприятие – 33 синонимни множества;
- Зрително възприятие – 81 синонимни множества;
- Слухово възприятие – 77 синонимни множества;
- Тактилно възприятие – 18 синонимни множества;
- Вкусово възприятие – 2 синонимни множества;
- Обонятелно възприятие – 11 синонимни множества.

Синонимните множества са представени по начина, по който са разработени от Секцията по компютърна лингвистика. Нагледните примери към тях са посочени, ако синонимното множество съдържа такива. В случаите, в които синсетът не съдържа пример, а той е необходим за онагледяване на описанието, са ексцерпирани примери от Българския национален корпус, на отделен ред и с номерация.

ПРЕДИКАТИ ЗА АКТИВНО ВЪЗПРИЯТИЕ

Активни предикати за общо / неутрално възприятие

Наблюденията ни сочат, че могат да се обособят значения, свързани с общото възприятие за български език, които са свързани с глаголите за тактилно възприятие от една страна и с глаголите за назоваване на емоции – от друга. Активните предикати за общо възприятие са представени с няколко семантични множества.

@СКЛ: **търся:5; диря:5** – ‘изследвам територия или място с цел да открива нещо’ – *Търсихме цял ден и накрая намерихме детето в гората.*

Активни предикати за зрително възприятие

Тази група е една от най-многобройните. Представена е от 45 синонимни реда с богато разнообразие от значения и нюанси.

@СКЛ: **съзерцавам:1** – ‘наблюдавам продължително и задълбочено’ – *Съзерцавам луната.*

Активни предикати за слухово възприятие

Групата е представена със 7 синонимни множества.

@СКЛ: **подслушвам:1; подслушам:1** – ‘слушам тайно, без знанието на говорещия’ – *Ревнивият мъж подслушваше разговорите на жена си.*

Активни предикати за осезателно възприятие

Осезателното възприятие е по-широко застъпено в неагентивните значения и е представено само с две синонимни множества в Булнет, маркирани със семантичен примитив перцептивен глагол (verb.perception). По-голямата част от сходни значения принадлежи към групата на глаголи за контакт.

@СКЛ: **докосвам:1; докосна:1; пипам:2; пипна:1** – ‘възприемам усещания посредством докосване’ – *Хелън Келър общувала с физическия свят, като докосвала хората и предметите.*

Активни предикати за вкусово възприятие

Този тип предикати не са открити в базата данни със семантичен примитив перцептивен глагол (verb.perception), но, както беше посочено, значения със семантичен компонент *възприятие* се откриват в групата на глаголите за консумация (verb.consumption).

Пример за това е синонимното множество:

@СКЛ: **вкувам:1; вкуся:1; опитвам:2; опитам:2; пробвам:2; дегустирам:1; куся:1; кусвам:1; кусна:1** – ‘поемам малко количество храна или напитка, за да усетя вкуса им’ – *Опитай тези нови бисквити.*

Активни предикати за олфактивно възприятие

Четири синонимни множества влизат в тази група, напр.:

@СКЛ: **душа:1; подушвам:1; подуша:1; помиришвам:1; помириша:1; вдъхвам:1; вдъхна:1; вдишвам:1; вдишам:1** – ‘съзнателно възприемам чрез обонянето си дадена миризма’ – *Вдъхни уханието.*

ПРЕДИКАТИ ЗА ПАСИВНО ВЪЗПРИЯТИЕ

Пасивни предикати за общо/неутрално възприятие

Значително по-добре развита група от тази на активните предикати за общо възприятие. Разглеждаме ги според подялбата на Принстънския уърднет в рамките на перцептивните предикати, макар част от тях да семантично да насочват и към класа на предикатите за емоция. Този подклас наброява общо 17 синонимни множества.

@СКЛ: **получавам:24; получа:15; приемам:47; приема:30** – ‘възприемам слухова, зрителна или друга информация под дадена форма или чрез определен канал (по телефона, телеграфа, чрез радиото, телевизията и т.н.)’ – *Когато се фокусираш върху определен обект, очите получават информация и от страничните предмети и изображения.*

Пасивни предикати за зрително възприятие

Този тип предикати, които реализират значението на неволева перцепция, е добре развита по отношение на визуалното възприятие. Такива синонимни множества са например:

@СКЛ: **виждам:11; видя:11; забелязвам:4; забележа:4** – ‘възприемам даден образ или ситуация чрез зрението си’ – *Забелязаха кралските войници да идват по моста.*

В тази група също отбелязваме предикати, които са на границата между активното и пасивното възприятие и биха могли да назовават и двете (общо 5 синонимни множества от този тип), напр.:

@СКЛ: **разграничавам:1; разгранича:1; отсявам:1; отсея:1** – ‘различавам, идентифицирам някого или нещо сред много други’;

Пасивни предикати за слухово възприятие

Неагентивният тип глаголи за възприятие с помощта на слуховите органи е застъпен основно в базовите синонимни множества за възприятие:

@СКЛ: **дочувам:1; дочуя:1; долавям:2; доловя:2; подочувам:1; подочуя:1** – ‘чувам нещо без знанието или въпреки нежеланието на говорещите’ – *Дочухме разговора на съседната маса.*

Пасивни предикати за тактилно възприятие

Съществуват два примера за синонимно множество от този тип. Първият би могъл да се използва и за възприятие от общ характер:

@СКЛ: **усещам:3; чувствам:4; почувствам:4; усетя:4** – ‘получавам пасивно възприятие относно нещо или изпитвам ефекта на нещо върху себе си’ – *Тя усети неприязънта в гласа му.*

Пасивни предикати за вкусово възприятие

Неагентивните глаголи за вкусово възприятие често се заместват от глагола за общо възприятие – ‘усещам’ (*усещам лютивия вкус*).

Пасивни предикати за олфактивно възприятие

Характерен представител на тази група е следният синсет:

@СКЛ: **надушвам:1; надуша:1; подушвам:2; подуша:2; помирисвам:2; помириша:2** – ‘разпознавам, откривам или долавям нещо чрез душене или по сравним или подобен начин’ – *Котката надуши рибата и веднага се домъкна.*

СТИМУЛ-ОРИЕНТИРАНИ ПРЕДИКАТИ ЗА ВЪЗПРИЯТИЕ

Стимул-ориентирани предикати от копулативен характер

Стимул-ориентирани предикати от копулативен характер за общо / неутрално възприятие

@СКЛ: **изглежда:1** – ‘съществува известна вероятност за нещо, може да се допусне, предположи нещо’ – *Изглежда, че времето в Калифорния е лошо.*

Стимул-ориентирани предикати от копулативен характер за зрително възприятие

@СКЛ: **изглеждам:2** – ‘създавам определено впечатление или представа на външен вид или на пръв поглед’ – *Тя изглежда заспала.*

Когато глаголят присъединява фраза от областта на физическото или интелектуалното състояние на обекта, тя обикновено маркира оценка (*изглежда занемарен / непреклонен*), докато израз, свързан с емоционалното състояние на индивида, бележи съмнение във външното изражение (*изглежда весел / щастлив*).

Стимул-ориентирани предикати от копулативен характер за слухово възприятие

Типични примери, онагледяващи този тип възприятие, са:

(20) *Тази музика звучи ободряващо.*

(21) *Зазвуча камбанен звън, който огласи началото на церемонията.*

Синонимните множества, с които в Булнет е представен този подклас, са съответно:

@СКЛ: **звуча:1; прозвучавам:1; прозвуча:1** – ‘създавам определено впечатление при слухово (или сравнимо с такова) възприятие’ – *Той промърмори нещо, което прозвуча като съгласие.*;

@СКЛ: **зазвучавам:1; зазвуча:1** – ‘започвам да издавам звук или шум, да произвеждам определено звуково впечатление’ – *Музиката зазвуча из цялата сграда.*;

Стимул-ориентирани предикати от копулативен характер за тактилно възприятие

В Уърднет е представен синсетът „@СКЛ: усещам се:1; почувствам се:2; чувствам се:2; усетя се:1 – ‘изпитвам определено физическо, психическо или емоционално състояние’“, а не като Стимул-ориентиран предикат, каквато е употребата му в пример (22) и (23).

(22) *Морето се усеща по-студено от обявените 26 градуса.*

(23) *Температурата ще е 32, ще се усеща като 36 градуса.*

Много често тактилният копулативен представител е заменен от конструкцията „на допир съм“.

(24) *И на допир китът беше странен — не мъхест, а люспест и ръбест.*

Стимул-ориентирани предикати от копулативен характер за вкусово възприятие

Този тип е представен в Булнет, но замената с конструкцията „имам (...) вкус“ е високо фреквентна за българския език.

@СКЛ: **имам вкус:1** – ‘предизвиквам някакво усещане върху вкусовите рецептори’;

Стимул-ориентирани предикати от копулативен характер за олфактивно възприятие

Такъв тип съществува в синонимните множества в Булнет в едно от значенията на глагола *мириша*.

@СКЛ: **мириша:2** – ‘издавам, изпускам (характерен) мирис’ – *Супата мирише хубаво.*

Стимул-ориентирани предикати, които потвърждават възможността обектът да бъде възприет (възприемаемост)

Този подклас е представен само със синонимни множества от областта на общото, зрителното и слуховото възприятие. Не бяха открити специфични синонимни множества, бележещи възможността за възприятие, от тактилната, вкусовата и олфактивната група.

Стимул-ориентирани предикати за перцептивност за общо / неутрално възприятие

@СКЛ: **възприемаем съм:1; осезаем съм:1** – ‘притежавам сетивно възприемаеми качества’;

Стимул-ориентирани предикати за перцептивност за зрително възприятие

@СКЛ: **виждам се:2; видя се:2; лича:1; проличавам:1; пролича:1; лъсвам:2; лъсна:2** – ‘съм или ставам видим, забележим, проявявам се или започвам да се проявявам’ – *Ще се види мръсната страна.*;

(25) *Бременността личи ли ѝ вече?*

Стимул-ориентирани предикати за перцептивност за слухово възприятие

@СКЛ: **звуча:2; чувам се:1; чуя се:1** – ‘издавам определен звук или звуци или предизвиквам определено слухово впечатление’ – *звучи в тон „ла“*;

(26) *Звукът на сирената се чува слабо, но чудовището го възприема.*

Стимул-ориентирани предикати за перцептивност за тактилно възприятие: 0

Стимул-ориентирани предикати за перцептивност за вкусово възприятие: 0

Стимул-ориентирани предикати за перцептивност за олфактивно възприятие: 0

А. Виберг твърди, че за много езици не се концептуализират предикати от този подвид за осезание, вкус и обоняние (Виберг 2012), но от емпиричния материал се вижда, че за български те често са изразявани от „усещам се“. Примери (27-29) потвърждават йерархичната теория на автора, че по-високо разположените в нея глаголи могат да се използват със значение на по-ниско разположените, когато те не са концептуализирани.

(27) *Дюшекът е такъв, че изобщо не се усеща.* – (тактилно)

(28) *А и пясъкът хич не се усеща на вкус.* – (вкусово)

(29) *Заблуждавам ли се – подхвана Хюнон, озъртайки се нервно към модната разговорна а тръба, – или тук се усеща някаква смрад?* – (обонятелно)

Стимул-ориентирани сетивни глаголи

При този подтип се наблюдава разнообразна концептуализация на глаголите, особено при подкласовете на зрителното, слуховото и тактилното възприятие. Част от тях описват пасивно свойство (*сияя, ухае*), докато други бележат активна реализация на свойството (*скърцам, бия*). Последните са предимно предикатите за слухово Стимул-ориентирано възприятие. Този разнороден набор на акционални характеристики би представлявал интерес при последващи проучвания.

Стимул-ориентирани сетивни глаголи за общо / неутрално възприятие

Според А. Виберг, тази група не е представена в езиците, които изследва. За български бяха открити 4 синонимни множества от този тип, например:

@СКЛ: **отразявам:1; отразя:1; изразявам:5; изразя:5** – ‘представявам изява, демонстрация, индикация на нещо’ – *Тази постъпка отразява истинските му схващания.*

Вече стана въпрос за връзката между тактилното, интероцептивното и общото възприятие. Както се вижда и от посочените по-долу представители, някои синонимни множества могат да се отнасят към всяко едно от тях в различни ситуации. С оглед на разграничаването на употребите като глаголи за обща интероцепция и за тактилна перцепция, важно е експлицитното присъствие на сетивния орган в изреченската структура.

@СКЛ: **боли ме:2; имам болка:1; чувствам болка:1; усещам болка:1; усетя болка:1; боли:2** – ‘изпитвам неприятно, болезнено усещане, имам физическа болка’ – *Болезне ли те след катастрофата?*

@СКЛ: **убива ми:1** – ‘чувствам болка или неудобство, които не могат да се свържат с точно определена причина или източник’;

Стимул-ориентирани сетивни глаголи за зрително възприятие

18 синсета са представители на този вид. Често срещани са глаголи за действие и за състояние, но се срещат и процесуални предикати.

@СКЛ: **блестя:4; лъщя:1** – ‘изглеждам блестящ, отразявам ярка светлина, например както мокра повърхност’ – *Мокрото шосе лъщеше пред тях.*;

@СКЛ: **светя:4; сияя:2; блестя:3** – ‘изглеждам светъл, бистър и чист, особено за цвета на кожата или лицето’ – *Лицето ѝ светеше, когато излезе от сауната.*;

Стимул-ориентирани сетивни глаголи за слухово възприятие

Най-многобройната група от този тип е тази за слухово възприятие с 58 синонимни множества, които изразяват този тип семантично съдържание. Те могат да се разделят съобразно типовете дейности, които означават:

@СКЛ: **издавам звук:1; издам звук:1; произвеждам звук:2; произвежда звук:2** – ‘издавам характерен или естествен звук’;

@СКЛ: **бибиткам:1; свирия:4** – ‘произвеждам или наподобявам силен придупредителен звук на клаксона на моторно превозно средство’ – *Клаксоните на такситата бибиткаха.*

Стимул-ориентирани сетивни глаголи за тактилно възприятие

Групата общо наброява 15 синонимни множества, част от които са представени по-долу:

@СКЛ: **пулсирам:4; туптя:5; тупкам:4** – ‘бия, свивам се и се отпускам ритмично или предизвиквам подобно усещане, често придружено с болка или дискомфорт’ – *Цялата ми ръка пулсираше.*

@СКЛ: **паря:2; опарвам:2; опаря:2; лютя:1; налютявам:1; налютя:1** – ‘предизвиквам остра болка или неприятно усещане (като) от ужилване, изгаряне с нещо горещо и под.’ – *Мечта, докато цигарата му го опари, и едва тогава се обърна на другата страна и сладко задряма.*

Стимул-ориентирани сетивни глаголи за вкусово възприятие

А. Виберг отбелязва, че не се наблюдават предикати в тази група. Смятаме, че за български такива са *лютя, сладня, киселея, горча, солenea*, макар и непредставени в Уърднет. Възможните параметри на Стимула при тях са ограничени, но те влизат в интересни семантични конфигурации, част от които са описани по-долу.

Множеството примери, които се срещат в БНК обосновават това твърдение. По-честотни са примерите с *горча* и *лютя*, които развиват и допълнителни непрототипни значения, а по-редки – *сладня, киселея* и *солenea* (с малобройни употреби в Българския национален корпус).

Основната употреба на всички глаголи, назоваващи вкусови разновидности, е свързана с вкусовото възприятие. Това е видно от многобройните примери в корпуса (47-56):

(30) *В устата ми сладни и соленея, усещам се сита...*

(30) *Ти ядеш ли скакалци, Док? — Да. В Мексико съм ял. Много лютят.*

(31) *Дотогава венецът ти ще заздравее, а ще ти дам и едно лекарство, с което сутрин и вечер ще изплакваш устата си, колкото и да горчи и да люти.*

(32) *Вашиите киселеят ли, или са от сладките?*

(33) *Любовниците ти изменят и стареят, виното ти киселея, парите ти крадат, а когато вечер искаш да отдъхнеш във весел кръг, верните ти поданицы идат с гробовни лица.*

Лютя има голям брой срещания, в които се използва и като общо или тактилно възприятие:

(34) *Пушекът вече започваше да ми люти.*

(35) *Още не бяха притихнали писъците на децата след клането, още не беше заглъхнал звънтежът на мечовете, още миришеше на изгоряло и димът продължаваше да навлиза в стаите и да люти, и василевсът вече се разпореждаше в крепостта.*

В немалък брой срещания *лютя* се използва транзитивно и за назоваване на каузиране на емоционално състояние.

(36) *Госпожа Евпраксия тихо приближи и дръпна сина си за ръкава. — Моля ти се, не ги люти... Потърпи малко...*

Горча има и срещания с преносна употреба в областта на емоционалните състояния с основно значение *разочарование*.

(37) *Сир Давос, истината понякога горчи, дори за човек като лорд Станис.*

Стимул-ориентирани сетивни глаголи за обонятелно възприятие – 5 синонимни множества се очертават като принадлежащи към тази група.

@СКЛ: **ухая:1; благоухая:1** – ‘мириша приятно, издавам аромат’ – *Тя ухаеше на топло мляко.*

В тази част бяха обобщени основните 15 канонични и 30 прототипни значения, свързани със сетивното възприятие.

Непрототипни значения на основните глаголи за перцепция

Непрототипни ще наричаме значенията, които предикатите са развили вторично и които са характерни за други семантични полета.

Лексикална деривация при глаголите за перцепция

Съществуват два типа разширение на значението:

- Първият тип засяга пренасянето на значения в рамките на йерархията на лексикализация на сетивните възприятия. И по-конкретно, спонтанните глаголи, които стоят по-високо в йерархията, могат да предават и значения на стоящите по-ниско, но не и обратното.
- Вторият тип пренасяне на значението се отнася до разширението на значенията (отново най-вече на неагентивните перцептивни глаголи) в сферата на неперцептивното, най-често в посока към когнитивни значения. В този случай тенденцията на разширение също следва йерархията на лексикализация на сетивните възприятия.

Л. Рок и др. очертават от когнитивнолингвистична перспектива проявите на двата вида разширение на значението в различни езици, като използват термините интеркласово и транскласово разширение (intrafield and transfield extension) (Рок и др. 2018: 373-375).

Генерализация на значението в рамките на йерархията

В ранните си опити за лексикални типологични обобщения А. Виберг отбелязва, че „една от най-впечатляващите характеристики на глаголите за перцепция е тяхната полисемия

по отношение на различните типове възприятия“ (Виберг 1983: 136). Вече посочихме български езиков материал, който отразява потенциалната възможност и тенденция на глаголите за перцепция да покриват и значенията на разположените по-ниско в йерархията. Това разширяване на употребата може да се дължи на или да бъде постигнато чрез полисемия или чрез сходни глаголни конструкции. Според А. Виберг този феномен на многозначността се простира преди всичко върху спонтанните глаголи за перцепция и се среща рядко при преднамерените или копулативните (Виберг 1983).

Разширение от перцепция към мисловност

С. Моисеева обосновава връзката между перцептивния и менталния клас глаголи, като посочва, че „на основата на сетивното възприятие човек посредством езика изгражда съждения за околния свят, а в същото време възприятието се осъществява с помощта на езика“ (Моисеева 2005:21). Както отбелязва Р. Будагов при изследването си върху основния глагол за възприятие *усещам*, значенията му се отнасят към два модуса – модус на възприятието и модус на мисълта, а между тях „никога не е имало голямо разстояние“ (Будагов 1963: 180). Семантичната структура на този глагол се проявява в целия клас на възприятие от гледна точка на организацията на характерните му признаци.

В типологичното си изследване А. Виберг отбелязва, че следните варианти на когнитивно и това, което той нарича социално значение, могат да бъдат извлечени от перцептивните глаголи. Като когнитивни той определя значения, сходни със „*знам, разбирам*“, „*мисля*“, и „*подозирам*“, а като социални – онези, подобни на „*срещам*“, „*подчинявам се*“ и „*познавам*“. По-долу в настоящата глава подробно ще бъдат представени семантичните разширения, които бяха констатирани при анализа на синонимните множества и нагледния материал от Българския национален корпус. В таблицата тук посочваме онези, които са обособени в изследването на А. Виберг (Виберг 1983:158), като ги онагледяваме с български примери.

Тип сетивно възприятие	Когнитивно значение	Социално значение
Визуални	<u>Знам, разбирам</u> <i>Виждам, че си добър човек.</i>	<u>Срещам</u> <i>Ще се виждате ли със Симеон?</i>
Слухови	<u>Знам, разбирам</u> <i>Чувам, че бил добър в знахарството.</i>	<u>Подчинявам се</u> <i>Казвах ти аз, ама не слушаш...</i>
Тактилни	<u>Мисля, смятам</u> <i>Усещаш ли накъде бия?</i>	<u>Познавам (като човек)</u>

		<i>Усецам кога човек се опитва да ме преметне.</i>
Обонятелни	<u>Полозирам</u> <i>Мирише ми на нещо гнило. А аз винаги пръв надушвам опасностите.</i>	-
Вкусови	<u>Преживявам</u> <i>...винаги да се връщам и да вкусвам от юношеството си, дори когато съм стар и побелял...</i>	-

Таблица 4. Основни видове непрототипни значения.

Л. Рок и др. също посочват развитието на семантичната деривация при перцептивните предикати, като асоциативно групират значенията около когнитивния, внимание, социализиране, локализиране, опит и ко-идентифициране (Рок и др. 2018:380).

В хода на работата съпоставително бяха проучени речниковите значения на глаголите за възприятие в Речника на българския език и Уърднет (вж. Приложение 2). Изходна точка на работата беше:

- определяне на основния представител по матрицата за пресичане на глаголите от лексикална и граматична гледна точка (15 глагола);

За целта графичната дума, чието първо значение е представено като сетивно възприятие в Речника на българския език, се приема за изходна семантична база;

- по тази причина се ексцерпират всички синонимни множества, които я съдържат;
- обхващат се семантичните примитиви, към които принадлежат тези синонимни множества;

- съпоставят се всички значения в Речника на българския език с всички синонимни множества, които съдържат разглежданата графична дума, като е направен опит те да бъдат приравнени едно към друго, както и да се установят сходствата и различията при отразяването на семантичното многообразие на предиката;

- сравняват се онагледяващите примери по всяко значение;

- сравняват се граматичните особености, отразени в двата ресурса.

Обемът на работата не позволява да бъдат включени всички използвани предикати. Резултатите от съпоставката на значенията на ядрото от 15 глагола са представени в дисертационния труд (вж. Приложение 1).

След табличната съпоставка на представените значения в Речника на българския език и Уърднет бяха изведени голям брой непрототипни значения. Основно са разгледани

предикатите, които навлизат в полето на менталността. За по-голяма изчерпателност вниманието ще бъде съсредоточено и на реализирани значения от други семантични класове.

За да представим методологията при анализа на каноничните глаголи, приемаме за непрототипни значения само онези, които имат различен семантичен примитив от перцептивен глагол (verb.perception). Семантичните примитиви са изложени според класификацията на Пристънския уърднет, а синонимните множества – според дефинициите им в Булнет (@СКЛ). Основно са представени трите канонични глагола – Субект-ориентирани предикати за активна и за пасивна перцепция и предикат, ориентиран към Стимула.

Непрототипни значения на глаголите за зрително възприятие

Първата група включва значения, които обвързват физическото зрително възприятие с интелектуална или мисловна дейност. Към тази група се отнасят значения като **разбирам** (38), **предвиждам** (39), **представям си** (40), **смятам** (41) и др.

(38) *И виждат, че някои министри съвсем не стават за отредената им в кабинета роля.*

(39) *Отсега виждам какво ще стане, ако не се включиш.*

В тези случаи изпъква предварителната яснота по отношение на това как ще се развият събитията, преди те реално да са се случили. Често в такъв израз има подходящ вид пояснение за време (*отсега*).

Представям си е друго значение, при което основна роля играе въображението, без да има конкретна сигурност, че събитията ще се осъществят в реалността.

(40) *Инвеститорите виждат икономическите зони като инвестиционен рай, където производството е по-евтино.*

Следващите значения в рамките на групата – **смятам** или **преценявам** – са основани на вариативни априорни твърдения, усмотрения, заключения.

(41) *Много хора я виждат като световен лидер.*

Още едно от непрототипните значения, които реализира тази група е **проучвам**.

(42) *Трябва да видя как да го оправя.*

Втората група от значения обвързва зрителното възприятие със социалните отношения. Тази група включва значения като **срещам се** (43), **посещавам** (44), **приемам** (45), **не се разбирам** (47), **излизам с** (46).

В значението **срещам се** обикновено имплицитно се съдържа информацията не само, че двете страни ще се видят, а и че имат предварителна уговорка за това.

(43) *Ще се видим в 7.*

Посещавам е отделно значение в рамките на групата на социалните отношения.

(44) *Когато беше в болницата, само тя дойде да те види.*

В редки случаи може да бъде реализирано и значението **приемам**, когато субектът на изречението е доктор, адвокат и т.н., при когото се отива за съвет, преглед, интервю и т.н.

(45) *Докторът ще ви види след малко.*

Значението **излизам с (има връзка)** се използва паралелно с възвратния глагол **виждам се с** като синоним. Често е включен и показател за времевия отрязък.

(46) *Те се виждат от година и нещо.*

Друго значение със силно ограничена употреба по отношение на негация и имперфективност е **не се разбирам**.

(47) *Двамата не могат да се гледат от години.*

Третата група е свързана с надеждност или потвърждение.

Глаголите от групата на визуалната перцепция реализират и употреба, свързана с установяване на напълно неизвестен факт или наличие на обект – **разбирам, откривам нещо, проверявам нещо** (48).

(48) *Виж кой чука.*

Използва се и за да актуализира препоръка или подбуда, сходна с **да се погрижа, да подсигурия**.

(49) *Виж там да стане възможно най-бързо.*

Проява на деятелно отношение към лице в нужда се бележи с пример (50) в значението **грижа се**.

(50) *Гледаше брат си от съвсем невръстен.*

Друго възможно значение е **ставам свидетел**.

(51) *Видяха, че подозренията им се потвърдиха.*

Чрез него обикновено Експериенцерът се дефинира като пасивен свидетел на събитията, а не като участник в тях.

(52) *Видял е много нещастия в живота си.*

Това изречение носи известно двусмислие, тъй като може да става дума за свидетел както на чужди, така и на нечии лични преживявания. Конструкцията е развила и друго значение – **изстрадал е**, особено при употреба на нетранзитивната фраза - *Тя много е видяла в живота си*.

Глаголите за зрително възприятие реализират и значението **намирам, правя справка**.

(53) *Ако те вълнува темата, погледни тази статия.*

Както демонстрират примерите, характерните непрототипни значения се реализират от субект-ориентираните предикати – активни и пасивни. Затова ще разгледаме разпределението на двата вида по значения. Неагентивните предикати демонстрират много по-богата семантична деривация. Стимул-ориентираните предикати почти не се срещат със значения извън прототипните.

Значение	Активни предикати (гледам)	Пасивни предикати (виждам / видя)
----------	-------------------------------	--------------------------------------

Менталност	разбирам	+	+
	предвиждам	+	+
	представям си	+	+
	смятам, преценявам	+	+
	проучвам	+	+
Социално	срещам се		+
	посещавам		+
	приемам		+
	излизам с		+
	не се разбирам	+	
Надеждност и потвърждение	разбирам, откривам, проверявам	+	+
	грижа, подсигуряване	+	+
	ставам свидетел	(+)	+
	правя справка	+	+

Таблица 5. Непрототипни значения на каноничните глаголи за зрително възприятие.

Непрототипни значения на глаголите за слухово възприятие

Едно от развитите непрототипни значения на глаголите за слухово възприятие винаги включва **обръщам внимание**.

(54) *Слушай какво ти казвам.*

В посочените примери говорителят изисква вниманието на слушателя. Последващо развитие на това значение, което се реализира в други типове контекст, освен да изисква внимание, говорителят настоява и да бъде изпълнено това, което се съобщава. В тези случаи значението се доближава до **подчинявам се** и допуска обектна или безобектна употреба.

(55) *Казах ти да слушаш майка си.*

(56) *Казах ти да слушаш.*

Има изрази, които показват и чрез преносни значения такива употреби (*глух съм за молбите им*).

Значението **информиран съм** е от съществена важност при изучаване на евиденциалността. Глаголите за слухово възприятие предоставят два вида истинност на информацията: в зависимост от източника на информация – дали той е първичен или вторичен.

(57) *Чух, че ще заминаваш за Австралия.*

Друга семантична деривация се наблюдава в посока на значението **разбирам**.

(58) *Ако добре съм Ви чул, имате предвид, че ситуацията изисква точно такива действия.*

Макар и остаряла, все още се среща употребата на **чувам** като **грижа се, отглеждам**. Прави впечатление, че докато при визуалната перцепция подобно значение се реализира посредством активен предикат, при слуховата перцепция се използва пасивният, най-вероятно поради силното пренасяне на активния (*слушам*) в областта на послушанието (**подчинявам се**).

(59) *Искаше да го види отчуван и женен, пък тогава – каквото ще да става.*

И адективираната употреба (*чувано дете*) засвидетелства наличието на това значение.

Възвратната форма (*чувам се*) обикновено е свързана с комуникация с помощта на технологиите.

(60) *Чухме се по телефона.*

(61) *Редовно се чуваме по скайп.*

Значение	Активни предикати (<i>слушам</i>)	Пасивни предикати (<i>чувам / чуя</i>)
Обръщам внимание	+	+
Подчинявам се	+	
Информиран съм	+	+
Разбирам		+
Възпитавам		+
Свързвам се, комуникирам		+

Таблица 6. Непрототипни значения на каноничните глаголи за слухово възприятие.

Непрототипни значения на глаголите за тактилно възприятие

Макар и не толкова богати на значения, колкото глаголите за зрително и слухово възприятие, тази група глаголи също бележи разнообразна лексикална деривация в посока към други семантични класове.

Едно от основните значения извън рамките на перцепцията е **вземам си от храна или напитки**.

(62) *Иван едва се докосна до виното.*

От съществена важност в тези примери е допълнението, което глаголите присъединяват. Значението на аргумента в тези случаи посочва дали става въпрос за храна или напитки.

В пример (62) глаголът може да бъде заменен от **вкусвам от**, но пример (63) показва, че използвани с различен аргумент, глаголите *докосвам* и *пипам* може да се тълкуват и като **извършвам нежелано деяние, нарушение на реда, крада**.

(63) *Не съм ти докосвал парите.*

Друго характерно непрототипно значение е **влизам в контакт и променям**.

(64) *Кой ми е пипал дрехите?*

Този пример изразява не само физически контакт, но и промяна в състоянието на обектите. В първия пример говорещият моли да не бъде променяно нищо на бюрото му, докато във втория е констатирано, че обектите не са на свойствените си места или както са били оставени. Това значение се доближава до **влиязя, повлиявам** и се наблюдава и в метафоричната интерпретация на глаголите за тактилно възприятие.

(65) *Тази молба ни докосна дълбоко.*

(66) *Иван докосна сърцето ѝ.*

Друго възможно значение (вж. пример (67)) е **достигам**.

(67) *Той се докосна до върха в своята кариера.*

По-сложното метафорично значение, което предлага тази група глаголи, е **занимавам се с, засягам**.

(68) *Не бих се докоснал до този бизнес / до тази тема на разговор.*

Последното от маркираните непрототипни значения на тази група глаголи е **заклучавам, осъзнавам**. Само това значение е представено от неагентивния глагол *чувствам*.

(69) *Чувствам, че нещо не е съвсем така, както казва.*

Значение	Активни предикати	Пасивни предикати (чувствам)
Вземам си	+	
	(докосвам / докосна)	
Извършвам нежелано деяние,	+	

крада	(докосвам / докосна) (пипам) (пипвам / пипна)	
Влияя	+ (докосвам / докосна)	
Достигам	+ (докосвам / докосна)	
Занимавам се с	+ (докосвам / докосна)	
Заклучавам, осъзнавам		+
Контакт и промяна	+ (пипам) (пипвам / пипна)	

Таблица 7. Непрототипни значения на каноничните глаголи за тактилно възприятие.

Непрототипни значения на глаголите за обоняние

Като оставим настрана прототипното значение, първото разширено значение, което ще посочим, е **проследявам** нещо.

(70) *Кучето душеше земята в търсене на заека.*

Този пример онагледява семантично разширение, което все пак представя класа на физическото възприятие. Кучето физически души земята и търси следата (т.е. миризмата), оставена от заека.

Освен това разширение, което е обвързано с физическото възприятие, глаголите за обоняние проявяват и допълнителни метафорични значения. Едното от тях е **усещам нещо интуитивно** вж. пример (71).

(71) *Гергана надушва неприятностите от километър.*

Глаголите за обоняние могат да бъдат използвани и със значение на **разследвам**.

(72) *Полицията пак души наоколо.*

Друго възможно значение е **развалям се**, като това е един от редките случаи, в които непрототипно значение е регистрирано при Стимул-ориентиран предикат.

(73) *Млякото мирише.*

Значението **директно, категорично отрицание или отказ** по-скоро се използва фразеологизирано.

(74) *Няма и да помиришеш повишение.*

Значението **предсказвам** е близко до **усещам интуитивно**.

Дъщеря му умееше да надушва какво предстои.

Значение	Активни предикати	Пасивни предикати
Проследявам	+ (душа)	
Подозирам		+ (надушвам / надуша)
Усещам, разбирам		+ (надушвам / надуша)
Разследвам	+ (душа)	
предсказвам		+ (надушвам / надуша)

Таблица 8. Непрототипни значения на каноничните глаголи за олфактивно възприятие.

Непрототипни значения на глаголите за вкусово възприятие

В непрототипните значения на глаголи за вкусово възприятие изпъква значението **преживявам нещо**.

(75) *Той вкуси разочарованието от загубата.*

Като отделно значение може да се посочи **наслаждавам се**.

(76) *Той вкуси (от) всички удоволствия, които животът му предлагаше.*

(77) *Когато вече започнаха да предвкусват загубата на противника, организаторите прекъснаха мача.*

Загубата е с негативен знак, затова го разграничаваме от значението **наслаждавам се**. В пример (77) се вижда, че по-скоро е реализирано значението **предвиждам**.

Значение	Активен предикат	Пасивен предикат
Преживявам	+ (опитвам / опитам) (вкусвам / вкуся)	+ (усещам / усетя)
Наслаждавам се	+ (опитвам / опитам) (вкусвам / вкуся)	+ (усещам / усетя)

Предвиждам		+
		(предвкушвам / предвкуся)
		(усещам / усетя)

Таблица 9. Непрототипни значения на каноничните глаголи за вкусово възприятие.

В заключение, прототипна наричаме употребата на глаголите с физическо, перцептивно значение. Употребата им с други значения наричаме непрототипна. В тази част разгледахме прототипните значения и основните разширения в семантиката на предикатите за перцепция.

Глава 5

Глаголни значения и аргументи

Фреймове

В тази част ще бъдат предложени характерните за българските предикати за перцепция фреймове, ще бъдат анализирани фреймовете им елементи по отношение на семантичните ограничения, синтактичните категории и функции, които реализират, и допустимите предлози, които ги въвеждат. Всички представени фреймове ще бъдат обвързани с типологията на глаголите за възприятие, която беше очертана в Глава 4.

Използвайки съотнасянето на фреймовете към синонимните множества, анализирахме класовете от глаголи, обобщени в Глава 4. Всеки фрейм е представен с различните значения и глаголите, които ги изразяват.

По-долу в табличен вид е оформена информацията за фреймовете със съответния брой представители в рамките на анализирани синонимни множества, както и типовете възприятие, според класификацията в Глава 4.

Фреймови елементи и семантични ограничения

Тъй като основната задача е да очертаем селективните ограничения, като посочим приемливите комбинации от предикати, представени със синонимните си множества, и класове от съществителни, е необходимо да се направи по-подробен анализ на семантиката на участниците в ситуацията. Тук са посочени основните принципи, на които се основава работата.

Документирането на семантичната и синтактичната съчетаемост на глаголните единици лежи в основата на семантиката на разбирането. Осмислянето на семантико-концептуалната информация цели да представи необходимия инструментариум, за да бъде правилно интерпретирана глаголната фраза. Аналитичното съпоставяне на структурно-семантичните данни от Фреймнет и Уърднет си поставя за цел да дефинира максимално прецизни сведения за всяко разглеждано синонимно множество, като се обобщят резултатите по отношение на

съответния семантичен фрейм и клас глаголи. Анализът на синтактико-семантичните данни, наблюдавани във Фреймнет, води до по-детайлна характеристика на всяко от наблюдаваните глаголни синонимни множества в Уърднет. За описанието на фреймовите елементи отчасти са използвани резултатите от проучването на С. Лесева и др. (2018).

Основно са разгледани концептуалните структури на фреймовете с над 10 срещания на синсети, принадлежащи към тях. Това са фреймовете Активна перцепция (Perception_active), Пасивна перцепция (Perception_experiencer), Телесна перцепция (Perception_body), Изследване (Scrutiny), Каузиране на перцепция (Cause to perceive), Създавам впечатление (Give_impression), Създавам шум (Make_noise). Основно са разгледани и дефинирани всички ядрени и неядрени фреймови елементи на тези фреймове. Направен е подробен анализ на ядрените фреймови елементи, включващ дефиниция, семантични ограничения, синтактична категория, синтактична функция и допустими предлози (неизчерпателно).

Към „възприемащ“ и „субект на възприятието“ ще добавим и термина „възприемател“, а към „стимула на възприятие“ добавяме и „феномен“, тъй като те по-точно отговарят на терминологичния апарат на теорията за фреймовете. Фреймовият елемент *Стимул* в рамките на теорията на фреймовете се използва по отношение на глаголите за емоции, а *Експериенцер* е изпитващият емоцията.

Активна перцепция (Perception_active)

@Фреймнет **Дефиниция:** Фреймът съдържа предикати за перцепция, при които перципиентът волево насочва вниманието си към някаква същност с цел сетивно възприятие.

Перципиентът е активен, затова ролята му в този фрейм е **Агентивен възприемател**.

Ядрените фреймови елементи (ФЕ) са Агентивният възприемател, който извършва определена волева дейност, за да получи сетивното възприятие, и Феноменът – същността, към която възприемащият насочва вниманието си. Обикновено Агентивният възприемател е изразен с външен аргумент, а Феноменът – с обект.

Неизразени ядрени елементи:

Част на тялото (Body part). Този елемент маркира сетивния орган, използван от Агентивния възприемател при възприятието, който обикновено е изразен с РР.

(1) *Пробвай водата с пръстчетата на крака, преди да влезеш.*

Този фреймов елемент се появява непоследователно в рамките на фрейма, тъй като повечето глаголи за възприятие съдържат имплицитно използваната част от тялото. Например, зрителното възприятие е задължително свързано с органите за зрение. Обикновено се среща при глаголите за тактилно възприятие, които не посочват експлицитно с коя част от тялото се извършва възприятието.

В някои редки случаи с фреймовия елемент се специфицира как точно се извършва действието.

(2) *Взрях се в капитана със здравето си око.*

Посоката (Direction) се използва за означаване на изрази, описващи как се насочва вниманието на перципиента по време на акта на перцепция, като се изключват онези от тях, които назовават Location_of_perceiver.

(3) *Осъзнаваше, че Кабракис го наблюдава през прозореца на каретата.*

Ядрени ФЕ	Дефиниция	Семантични ограничения	Синтактична категория	Синтактична функция	Допустими предлози
Агентивен възприемател	Лице или друга одушевена същност, която с помощта на сетивата възприема съзнателно и контролирано обекти или събития; фокусът се насочва волево към определен източник.	Одушевеност (+) Съзнателност (+) Вътрешен контрол (+)	NP	Подлог	–
Феномен	Обект или събитие, което сетивно се възприема от перципиента.	Одушевеност (+/-) Събитийност (+/-) Конкретност (+) Абстрактност (-) Състояние на нещата (+/-)	NP PP S	Допълнение, Обстоятелство, Подчинено изречение	В, във, към
Част на тялото	Част от тялото, която пряко участва във възприятието, без да претърпява промяна.	Конкретност (+) Одушевеност (+) Част на тялото (+)	NP	Обстоятелство	С, със
Посока	Място, пространствена точка или последователност от пространствени точки, които описват траекторията на вниманието на възприемателя.	Местоположение (+) Конкретност (+)	NP	Обстоятелство	В, във, към, през (вместо обект - често има наречие - напред, назад)

Таблица 10. Ядрени фреймови елементи на предикатите, характерни за фрейма Активна перцепция (Perception_active).

Спонтанна перцепция (Perception_experience)

@Фреймнет **Дефиниция:** Фреймът описва перцептивни глаголи, чиито възприемател изпитва акта на възприятие, без задължително да е възнамерявал да го направи. Поради тази причина възприемателят в рамките на този фрейм се нарича Пасивен възприемател. Фреймът включва и лексикални единици, които не са обвързани с конкретен тип възприятие и които категоризирахме като общо възприятие: усещам:3, усетя:4, чувствам:4, почувствам:4, улавям:1, уловя:1, долавям:1, доловя:1. Тъй като разгледахме случаите, при които по-високо разположените в йерархията глаголи могат да заместват по-ниско разположените, наблюдаваме и конкретизация посредством типа на Феномена или органа на възприятие, а в някои случаи – и на двете. Затова усещам:3, усетя:4, чувствам:4, почувствам:4 се срещат най-вече и по отношение на вкусово и обонятелно възприятие. Докато улавям:1, уловя:1, долавям:1, доловя:1 покриват всички видове възприятия.

(4) *С ъгълчето на окото **долови** някакво движение.*

(5) *Патрицията **долови** разговор.*

(6) *Докато я търсеше, **долови** далечен звук и ушите му шръкнаха.*

(7) *Носът му **долови** миризмата на храна.*

(8) *Дали рецепторите ми не са толкова изтънчени, колкото се предполага, но не **долових** вкуса на кокоса в общото съчетание.*

Ядрени фреймови елементи:

Част на тялото (Body part) – мястото от тялото на Пасивния възприемател, където се осъществява усещането. Обикновено синтактично е изразено с РР.

(9) *Тя **усети** на **врата си** студеното докосване на перата по бузата му, а после топлината на устните му **върху мякото на ушите си**.*

Неспецифицираните типове възприятия често присъединяват този фреймов елемент, тъй като възприятието не е локализирано в конкретна част на тялото. Възможно е той да се среща и с по-конкретни типове възприятие.

(10) *Усетил си вкуса на гроздовите зърна с **небето си**.*

При глаголи, които бележат многозначност по остта активно-пасивно възприятие, употребата на този ФЕ по-скоро разграничава двата типа.

(11) *Той мина бързо край купчината развалини и **подуши** с нос.*

Пасивен възприемател (Perceiver_passive) посочва субекта на възприятието, не задължително целящ това. Обикновено е изразен синтактично с външен аргумент.

(12) *Дори от такова голямо разстояние Кара можеше да **надуши** апетитното им уханье.*

Феномен (Phenomenon) – маркира същността или стимула, който възприемателят усеща със сетивата си. Обичайно е в позицията на пряк обект.

(13) *Но скоро **видяхме** едно много забележително чудовище.*

Ядрени ФЕ	Дефиниция	Семантични ограничения	Синтактична категория	Синтактична функция	Допустими предлози
Пасивен възприемател	Лице или друга одушевена същност, която възприема елементи от заобикалящия я свят, но перцепцията се осъществява без съзнателен контрол.	Одушевеност (+) Съзнателност (+) Вътрешен контрол (-)	NP	Подлог	–
Феномен	Обект или събитие, което сетивно се възприема от перципиента.	Одушевеност (+/-) Събитийност (+/-) Конкретност (+) Абстрактност (-) Състояние на нещата (+/-)	NP S	Допълнение, Подчинено изречение	
Част на тялото	Част от тялото, с чиято помощ се извършва възприятието или която пряко участва във него, без да претърпява промяна.	Конкретност (+) Одушевеност (+) Част на тялото (+)	PP	Обстоятелство	С, със, на, върху

Таблица 11. Ядрени фреймови елементи на предикатите, характерни за фрейма *Спонтанна перцепция (Perception_experience)*.

Телесна перцепция (Perception_body)

@Фреймнет **Дефиниция:** Този фрейм съдържа думи, описващи физически усещания, които могат да бъдат породени във всяка част на тялото. Съответната Част на тялото почти винаги бива експлицитно назовавана, традиционно с помощта на външен аргумент. На изреченско ниво Експериенцерът в българския език може да бъде кодиран като акузатив (*главата ме боли*), датив (*възглавницата ми убива*) и притежание (*обажда ми се гастритът*).

В редки случаи Експериенцерът е изразен с външен аргумент, а ФЕ Част от тялото – като допълнение (*имам болки в цялото тяло*).

(14) *Ръцете и краката го боляха, в началото леко, после болката стана все по-силна, накрая — непоносима, като в същото време гласовете добиваха все по-голяма яснота.*

Ядрени фреймови елементи:

Част на тялото (Body_part) – този фреймов елемент назовава мястото върху тялото, където се осъществява физическото усещане, обикновено изразено с външен аргумент или РР.

(15) *Нещо го бодеше между ребрата. Дръжката на меча му.*

(16) *Орязаната ѝ коса бодеше брадичката ми и единственото нещо, за което можех да мисля, бе колко много я обичам.*

Експериенцерът (Experiencer) – Експериенцерът е одушевената същност, която изпитва физическо усещане – вътрешно или външно в дадена част от тялото.

Ядрени ФЕ	Дефиниция	Семантични ограничения	Синтактична категория	Синтактична функция	Допустими предлози
Експериенцер	Одушевен участник в ситуацията, който изпитва физическо усещане.	Одушевеност (+) Съзнателност (+) Вътрешен контрол (-)	NP	Подлог, Допълнение	
Част на тялото	Част от тялото, която назовава конкретната физическа област на физическото усещане, без да претърпява промяна.	Конкретност (+) Одушевеност (+) Част на тялото (+)	NP, PP	Подлог, Допълнение	В, под

Таблица 12. Ядрени фреймови елементи на предикатите, характерни за фрейма Телесна перцепция (*Perception_body*).

Изследване (Scrutiny)

@Фреймнет **Дефиниция:** Този фрейм засяга ситуацията, в които Познавателен субект (Cognizer) – одушевена същност или интелигентно същество, който обръща внимание на Фона на възприятие (Ground) с цел да се открие или отбележи присъща характеристика на обекта. Познавателният субект може да бъде заинтересован от определена характеристика или същност, от Феномена, който е част от Фона или се съдържа във Фона (или за да се убеди, че такова качество или същност не съществува).

Ядрени фреймови елементи:

Познавателният субект (Cognizer) внимателно изучава определена същност, за да разбере нещо за нея. Този фреймов елемент обикновено е представен от външен аргумент.

(17) *Таргон прегледа доклада набързо.*

Фонът (Ground) – средата, която служи като фон или контекст за Феномена.

(18) *Тя с професионално око оглеждаше влажния тунел [ФОН] за пукнатини[ФЕНОМЕН].*

Инструмент (Instrument) – същност, която Познавателният субект използва и която взаимодейства с фона за постигане на изследването.

(19) *Техникът инспектира машината с лазерен нивелир.*

Среда (Medium) – част от текст или творба, в която е съсредоточено вниманието на Познавателния субект, за да открие някаква информация. Обикновено се изразява с външен аргумент.

(20) *Втора глава разглежда Ръселовата философия в контекста на дилемата.*

Ядрени ФЕ	Дефиниция	Семантични ограничения	Синтактична категория	Синтактична функция	Допустими предлози
Познавателен субект	Одушевена или квазидушевена същност, най-често лице, което извършва познавателна или мисловна дейност с цел да установи или открие определен факт или познание, да формира мнение или отношение.	Одушевеност (+) Организация (+/-) Съзнателност (+) Вътрешен контрол (+/-)	NP	Подлог	–
Фон	Обект или място, в контекста на които се среща или различава Феноменът.	Местоположение (+)	NP	Допълнение	
Инструмент	Физическа същност, най-често специално	Конкретност (+) Твърдо тяло (+)	PP	Непряко допълнение	С, със

	приспособление, което се използва като помощно средство от Познавателния субект за осъществяване на възприятието.				
Среда	Физическа или абстрактна същност, най-често част от артефакт, текст или творба, съдържаща търсената от Познавателния субект информация.	Конкретност (+/-) Абстрактност (+/-)	NP	Подлог	–

Таблица 13. Ядрени фреймови елементи на предикатите, характерни за фрейма Изследване (Scrutiny).

Каузиране на перцепция (Cause_to_perceive)

@Фреймнет **Дефиниция:** Агент (Agent), Актор (Actor), Същност (Entity) или Среда (Medium) прави така, че Феноменът (Phenomenon) да бъде възприет от Възприемателя (Perceiver). Възприемателят обикновено е неспецифициран, ако са налични (някои от) останалите ядрени елементи.

(21) Тя [АКТОР] **демонстрира интерес към изложените картини** [ФЕНОМЕН].

(22) Единствено на Фродо [ВЪЗПРИЕМАТЕЛ] (той) [АГЕНТ] **показвал книгата** [ФЕНОМЕН] за пътешествието, която пишел.

(23) **Сцената** [СРЕДА] **представя** „бърлогата“ [ФЕНОМЕН] на полковник Калун, събрал на малък гуляй неколцина от съседите си плантатори.

(24) Сателитните снимки **показват**, че всичко е чисто.

(25) **Икономиката** [СЪЩНОСТ] **показва признаци на възстановяване** [ФЕНОМЕН].

Ядрени ФЕ	Дефиниция	Семантични ограничения	Синтактична категория	Синтактична функция	Допустими предлози
Актор	Разумно същество, което волево или неволево	Одушевеност (+) Съзнателност (+) Вътрешен контрол	NP	Подлог	–

	представя пред Възприемателя даден обект, така че той да го възприеме сетивно.	(+/-)			
Агент	Разумно същество, което волево представя пред Възприемателя даден обект, така че той да го възприеме сетивно.	Одушевеност (+) Съзнателност (+) Вътрешен контрол (+)	NP	Подлог	–
Същност	Физически или абстрактен обект, който демонстрира присъщ за него факт или ситуация, така че те да могат да бъдат възприети сетивно.	Конкретност (+/-) Абстрактност (+/-)	NP	Подлог	–
Среда	Обект, който изразява контекста, в който Феноменът е разпознаваем.	Конкретност (+/-) Абстрактност (+/-)	NP	Подлог	–
Възприемател	Лице или друго одушевено същество, която възприема елементи от заобикалящия я свят; перцепцията се осъществява волево или без осъзнат контрол.	Одушевеност (+) Съзнателност (+) Вътрешен контрол (+/-)	NP, PP	Допълнение	на
Феномен	Обект или събитие, което сетивно се	Одушевеност (+/-) Събитийност (+/-) Конкретност (+)	NP, S	Допълнение, Подчинено изречение	

	възприема от перципиента.	Абстрактност (-) Състояние на нещата (+/-)			
--	---------------------------	---	--	--	--

Таблица 14. Ядрени фреймови елементи на предикатите, характерни за фрейма *Каузиране на перцепция (Cause_to_perceive)*.

Създавам впечатление (Give_impression)

@Фреймнет **Дефиниция:** Този клас от перцептивните предикати представя Феномена (Phenomenon), който типично бива изразен с външен аргумент, а на неговите перцептивни характеристики е дадено определено описание. Това може да бъде Характеризация (Characterization), описваща чисто перцептивни свойства, Похвала (Appraisal), даваща информация за позитивна или негативна оценка или Заключение (Inference) за неперцептивно свойство, основано на перцепцията на Пасивния възприемател (Perceiver_passive).

Ядрени елементи на фрейма са:

Похвала (Appraisal) – положителна или отрицателна оценка, дадена на Феномена (Phenomenon).

(26) *Гласът ми звучеше ужасно — сякаш бях плакал за нещо.*

Характеризация (Characterization) – субективно описание (на Пасивния възприемател (Perceiver_passive)), отнасящо се за Феномена (Phenomenon).

(27) *Ярката боя по фасадата му изглеждаше някак сивкава и безжизнена.*

Заключение (Inference) – изразява дадено качество на Феномена (Phenomenon), което не е свързано с директен признак на определения тип сетивно възприятие, но се основава на възприятие в рамките на този тип.

(28) *Звучиш разочарована от новината.*

Феномен (Phenomenon) – типично е изразен като външен аргумент на глаголите от разглеждания фрейм.

(29) *Гласовете звучаха гръмка и съвсем наблизо.*

Ядрени ФЕ	Дефиниция	Семантични ограничения	Синтактична категория	Синтактична функция	Допустими предлози (свързващи думи)
Похвала	Положителна или отрицателна оценка на Феномена.	Признак (+) Абстрактност (+)	AdvP	Обстоятелство	
Характеризация	Субективно описание,	Състояние на нещата (+)	AdvP	Обстоятелство	Като, сякаш, някак

	изразявано на основата на уподобяване.	Пропозиция (+)			
Заключение	Индиректно качество или признак, което Пасивният възприемател извежда, като се основава на директното възприятие.	Абстрактност (+) Състояние на нещата (+)	AdvP	Обстоятелство	
Феномен	Обект или събитие, което сетивно се възприема от перципиента.	Одушевеност (+/-) Събитийност (+/-) Конкретност (+) Абстрактност (-) Състояние на нещата (+/-)	NP	Подлог	–

Таблица 15. Ядрени фреймови елементи на предикатите, характерни за фрейма Създавам впечатление (Give_impression).

Създавам шум (Make_noise)

Това е най-многобройната група, с 48 синонимни множества, на които е приписан този фрейм.

@Фреймнет **Дефиниция:** Физическа същност, наречена Източник на звука (**Sound_source**) издава Звук (**Sound**). Това включва хора и животни, които издават звук с гласовите си органи. Фреймът не включва ситуации, при които звукоизвличането е в резултат на контакт от предмети (сблъсък или триене). Случаите, в които одушевен Агент или природна сила причиняват звукоизвличането се разглеждат от фрейма **Cause_to_make_noise**.

Ядрени фреймови елементи:

Шумно събитие (Noisy_event) – събитие, в което участват един или повече Източници на звук (**Sound_source**) и е придружено от Звук (**Sound**).

(30) *Караниците [ШУМНО СЪБИТИЕ] кънтяха из целия квартал.*

Звук (Sound) – фреймовият елемент много често е инкорпориран в значението на глаголите, на които е приписан фреймът. Понякога се среща като NP.

(31) *Ехтеше и ехтеше* адският звук, отекваше през виещите хълмове и над водите на Люлката на Нага, разбиваше се в планините на Голям Уик и се връщаше, *ехтеше и ехтеше*, докато не изпълни целия мокър свят.

Източник на звука (Sound_source) – приписва се на конституент, назоваващ физическата същност, която издава звук (например машина, музикален инструмент).

(32) *В далечината шумеше тракторът.*

Ядрени ФЕ	Дефиниция	Семантични ограничения	Синтактична категория	Синтактична функция	Допустими предлози (свързващи думи)
Шумно събитие	Обект, назоваващ ситуацията, която предопределя излъчването на звуковите сигнали.	Състояние на нещата (+)	NP	Подлог	–
Звук	Обект, с който се назовава звуковият сигнал, излъчван от Източника или придружаващ Шумното събитие.	Абстрактност / Конкретност	NP	Подлог	–
Източник на звука	Обект или пространствена точка, от която се излъчват звукови сигнали.	Местоположение (+) Конкретност (+)	NP	Подлог	–

Таблица 16. Ядрени фреймови елементи на предикатите, характерни за фрейма Създавам шум (*Make_noise*).

Тези фреймове изчерпват основните и най-многобройни подкласове глаголи.

Заклучение и изводи

Дисертационният труд представлява цялостно изследване на перцептивните предикати и съпоставка с класа на менталните предикати там, където графичните им реализации съвпадат. В дисертацията е предложен модел за формално представяне на предикатите с цел снемане на

семантична многозначност. За разлика от други автори, включваме максимален брой предикати, в чието значение фигурират семантичните компоненти „възприятие“, „възприемащ“, „възприемано“, дори и в потенциалните им репрезентации. Така освен традиционно изследваните активни и пасивни предикати за възприятие включваме и Стимул-ориентираните, интероцептивните и проприоцептивните глаголи, които заемат периферна позиция в изследвания семантичен клас.

В уводната Глава 1 са дефинирани предикатите за перцепция и основния терминологичен апарат, използван в изследването. Постулирани са обектът, целите и задачите на научната работа. Обоснована е централната роля на семантиката, както и изборът на ресурси за анализа ѝ. Изяснена е перспективата за изследване на перцептивните предикати като първични по отношение на многозначността и сечението с когнитивния клас. Предложен е модел за представяне на българските предикати за перцепция посредством формално описание съобразно целите на автоматичното снемане на семантична многозначност.

В Глава 2 е разгледана темата за значението. Обсъдени са основни теоретични постановки в областта на лексикалното значение и кодирането на семантиката. Дискутирани са параметрите на моносемията, полисемията, омонимията и метафоричните употреби на глаголите за перцепция в традиционни и формалносемантични изследвания. Обосновано е търсенето на разнородна семантика без оглед на принадлежността ѝ към полисемни, омонимични или метафорични отношения. Посочени са парадигматични, синтагматични и концептуални критерии за дефиниране на отделни значения и са представени систематични модели за представянето на лексикалния запас. Във втората част на същата глава е дефинирано понятието автоматично снемане на семантична многозначност и са актуализирани различни методи за осъществяването му, които са групирани според описаните критерии за отделяне на значенията. Обсъдени са трудности, които стоят пред автоматичното отстраняване на многозначност, както и насоки за преодоляването им.

Глава 2 даде мотивация за избор на представянето на семантичните особености на предикатите за перцепция и необходимата комбинация от лингвистични данни, които да послужат за коректно отстраняване на семантична многозначност.

В Глава 3 е направен аналитичен обзор на основополагащите семантични (Й. Триер, Б. Левин, И. Касабов, С. Коева) и аспектуално-семантични класификации на предикатите (Л. Шчерба, З. Вендлер, Д. Даути, Р. Ван Валин и Р. ЛаПола и др.), които представят систематичните лингвистични специфики на езиковите единици. Бяха изброени семантичните примитиви, приписани в Уърднет, които са използвани при анализа на предикатите. Представени са и частноперцептивни типологии (А. Виберг, Дж. Лийч, Е. Падучева, С. Моисеева), на които се опираме при типологизирането на българските предикати за перцепция. Подробно е изучена подялбата на А. Виберг на *активни*, *пасивни* и *копулативни* предикати за перцепция, както и по-късното разделение на последния подклас на *сетивни копули*, *глаголи за*

възприемаемост, сетивни глаголи. Почти всички представени класификации следват трите основни подкласа на А. Виберг. С. Моисеева прави изключение, като дефинира 4 подкласа според основния участник (обект или субект) и типа възприятие (активно или пасивно). Характеризирани и описани са основните признаци, които засягат глаголите за перцепция. Това са ориентацията на глагола към Субекта или Стимула, агентивност / неагентивност, каузативност / некаузативност. Всички те се използват за типологизирането на българските предикати за перцепция в Глава 4 от настоящото изложение.

В Глава 4 в съответствие с поставените задачи са изследвани типологичните особености на глаголите за възприятие. Описани са прототипните значения на перцептивните предикати, както и характерните деривационни модели на класа на разглежданите предикати. Проучена е лексикалносемантичната парадигма и проявите на нееднозначност в класа на глаголите за възприятие. Направен е анализ на връзките на перцептивните предикати с други семантични класове. На базата на съвременните общи и тематични вербални класификации е предложена типология на българските перцептивни глаголи. Взети са предвид глаголната ориентация - към Субекта / Експериенцера и към Обекта / Стимула, волевия контрол на външния аргумент върху ситуацията – активно възприятие / пасивно възприятие (агентивност / неагентивност), реално възприятие / потенциално възприятие (каузативност, инхоативност, негация). Дискутирани са опозициите активно възприятие – пасивно възприятие и субект-ориентирани и обект-ориентирани глаголи за възприятие. На тази основа 210 от разглежданите 342 синонимни множества са групирани в 3 основни типа съобразно проекцията на изреченския субект (Субект-ориентирано (агентивно и неагентивно) и Стимул-ориентирано възприятие) и 18 основни вида – според различната сетивна модалност (за всяко от сетивата и за общо възприятие). Останалите 132 синсета са групирани в други 12 типа на основата на горепосочените признаци, като се инкорпорират и трите компонента на потенциалното възприятие – каузативност, инхоативност, негация. Формулирани са и непрототипните значения на основните глаголи от всяка група, като са илюстрирани с примери от Българския национален корпус. Непрототипните значения са групирани по типовете глаголи за възприятие и според различната семантика, която кодират. Най-голяма свобода на семантична деривация показват глаголите от областта на зрителното възприятие, които реализират значителен брой непрототипни значения, преобладаващо с когнитивна семантика.

В Глава 5 вниманието е фокусирано върху синтактичния аспект на употребите на различните типове значения, изведени в Глава 4. Разгледани са каноничните представители на перцептивните предикати и е онагледена синтактичната им реализация в отделните значения. Последната част от главата е посветена на фреймовата теория и всяко от значенията е представено с конкретен фрейм. Дистрибуцията на фреймовете по брой и типовете предикати е онагледено в таблична форма. Дефинирани са фреймовите елементи на предикатите, семантичните им ограничения, типовете конституенти, синтактичната им функция в

изречението и възможни предлози, които ги въвеждат. Всички фреймови елементи са онагледени с езиков материал от Българския национален корпус.

Примерите показват, че лексикалносемантичната информация се изразява и чрез синтактичната реализация на аргументите и се кодира в семантичните им ограничения. За перцептивните предикати ограниченията, налагани върху възприемащия са по-широки – *одушевена същност*, докато при менталните е необходимо наличието и на *разум*. По отношение на Стимула, необходима е *физическа конкретност* при перцептивните предикати и *абстрактна същност* – при менталните. С други думи, типологията на предикатите, коректното формално описание на структурните характеристики, както и семантичните ограничения на основните аргументи, реализирани при отделните значения, би подпомогнало работата по автоматичното снемане на многозначността, което е от съществена важност за компютърното моделиране на невероятното семантично многообразие на езиковата действителност.

В рамките на разработката бяха потвърдени работните хипотези, че (1) съществува пряка връзка между реализацията на значенията и семантико-синтактичните особености на обкръжението на предикатите за перцепция; (2) предикати, реализиращи и перцептивно, и ментално значение, кодират по различен начин аргументите и комплементите си в структурно или семантично отношение; (3) описанието на отделните значения на перцептивни предикати, които развиват и когнитивна семантика, на техните аргументи и синтактичната им функционалност в различните значения води до по-голяма яснота при автоматичното снемане на семантична многозначност.

Приноси

1. Дисертационният труд представя предикатите за перцепция в пълнотата на семантичния клас. Проведено е цялостно семантико-синтактично изследване на перцептивните предикати с оглед формалното им описание за целите на автоматичното снемане на семантична многозначност. Анализирани са измененията, настъпващи в структурната употреба вследствие разширение на значението на лексикалната единица. В разработката са включени предикати за потенциално възприятие (*изглеждам, звуча*) и за неутрална модалност на възприятието (*усещам, чувствам*), за интероцепция (*боли, стяга*) които не са разглеждани от други автори при описанията на перцептивни глаголи в български език.
2. Предложен е модел за анализ и описание на глаголите, с помощта на който се изучават и представят наблюдаваните взаимодействия между семантиката и синтактичната реализация. Методологията е приложима към различни групи и подгрупи предикати.

3. Българските глаголи за възприятие са анализирани и типологизирани според начина им на кодиране на субекта на перцепцията, както и с оглед на способностите им да означават разнообразни допълнителни аспекти (инхоативност, каузативност, негация).
4. Изложена е класификация на българските предикатите за перцепция, която е разширена и обогатена спрямо съществуващи класификации на основата на прототипните и непрототипните им значения. Първите включват значения за сетивно възприятие и семантичната им деривация в рамките на същия семантичен клас. Непрототипните значения се простират извън семантичното поле на възприятието. Те са типологизирани според сетивната модалност на първичното значение и семантичния клас на производното.
5. Проследена е взаимозависимостта между лексикалното многообразие на българските глаголи, типовете аргументи и комплементи, които реализират, семантичните им ограничения и видовете подчинителни връзки.
6. Открояването на отделните значения на първични перцептивни предикати, които развиват и когнитивна семантика, на аргументите и синтактичната им реализация в различните значения води до по-голяма яснота при изучаването и приложението им в разнообразни ресурси за обработка на естествения език.
7. Формулираната в подзаглавието цел на анализа изисква да се потвърди, че резултатите от изследването могат да намерят практическо приложение в разработването на програми за автоматично снемане на семантична многозначност и автоматичен превод, а също така и в преводаческата практика, при усвояването на български език като роден, както и за диференцирано моделиране на учебнотренировъчния процес при изучаването на български език от чужденци.

Избрани публикации, свързани с темата на дисертацията

1. **Кукова, Х.**, М. Тодорова, Е. Търпоманова. Структурна и семантична обусловеност на глаголите в SYNTAX. Балканска конференция на младите учени, Пловдив, 2005 г.
2. **Кукова Х.** Подходи за автоматично отстраняване на семантична многозначност” - сп. „Български език“ (2006), кн. 2. 75 – 84.
3. **Кукова Х.** Семантична специфика на глаголите за перцепция. – В: Текстове и прочити. Сборник с доклади от юбилейната Десета национална конференция за студенти и докторанти, Пловдив, 2008. Пловдив, Контекст, 2009.
4. **Кукова, Х.** Семантични особености на глаголите за перцепция – сп. „Български език“ 57 (2010), 1, ISSN 0005-4283. 88-96.
5. Лесева, Св., Ив. Стоянова, **Хр. Кукова**, М. Тодорова. Интегриране на субкатегоризационна информация в реляционната структура на УърдНет. Български език, 65, 2, 2018, ISSN:0005-4283. 11-40

6. Leseva, S., I. Stoyanova, M. Todorova, **Н. Kukova**. A Theoretical Overview of Conceptual Frames and Semantic Restrictions on Frame Elements. Балканско езиковедие/Linguistique Balkanique, LVIII, 2, 2019, ISSN:0324-1653, 172-186
7. **Кукова, Х.** Семантика и синтактична функционалност при някои глаголи за перцепция. – В: Рада и приятели. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, ISBN:978-954-07-4700-2. 202-211
8. **Кукова, Х., М. Овсянникова.** Съпоставителен анализ на глаголите виждам – видя и видеть – увидеть и комплементите им в български и руски език. (доклад, одобрен за Юбилейната конференция на ИБЕ 2022)

Цитирана литература:

- Алексова и Тишева 2000: Aleksova, K., Y. Tisheva. Bulgarian da- and che-clauscs after verbs of perception. - In: Papers from 3th Conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages. Plovdiv, 1999. University of Trondheim. Working Papers in Linguistics, № 34, 2000.
- Антуняно 2000: Ibarretxe-Antunano B. I. Polysemy and metaphor in perception verbs : a cross-linguistic study, 2000, p. 235.
- Апресян 1995: Апресян Ю. Д. Лексическая семантика Избранные труды, ч. I. (Първо издание 1974).
- Арутюнова 1998: Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М., 1998. 895 с.
- Барабаншиков 2006: Барабаншиков В. А. Психология восприятия : организация и развитие перцептивного процесса: учебное пособие, Москва: Когито-Центр, 2006, с. 241.
- Бейкър и др. 1998: Collin F Baker, Fillmore, Charles J, and Lowe, John B. 1998. The Berkeley FrameNet project. In COLING-ACL '98: Proceedings of the Conference, Montreal, Canada, pp. 86-90.
- Бейкър и др. 2003: Collin F Baker, Fillmore, Charles J, and Cronin, Beau. 2003. The Structure of the FrameNet Database. , 16:281-296.
- Бейкър и Фелбаум 2009: Collin F. Baker, Christiane Fellbaum. WordNet and FrameNet as Complementary Resources for Annotation Proceedings of the Third Linguistic Annotation Workshop, ACL-IJCNLP 2009, pages 125–129, Suntec, Singapore, 6-7 August 2009.
- Болинджър 1974: Bolinger, D. Concept and Percept: Two Innitive Constructions and Their Vicissitudes. In: World Papers in Phonetics: Festschrift for Dr. Onishi's Kiju, pp. 65{91, Tokyo: Phonetics Society of Japan.

- Брус и Гътри 1992: Bruce, R., L. Guthrie. Genus disambiguation: A study in weighted preference.
- Будагов 1963: Будагов Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования. Романские языки / Р.А. Будагов. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 301 с.
- Булигина 1982: Булыгина 1982 – Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов. М., 1982.
- Бурхарт и др. 2005: Burchardt A., K. Erk, and A. Frank. A WordNet Detour to FrameNet. In: Proceedings of the GLDV 2005 Workshop GermaNet II, Bonn.
https://www.cl.uni-heidelberg.de/~frank/papers/gnws05_burchardt_erk_frank-final.pdf
- Бък 1949: Buck C.D. A dictionary of selected synonyms in the principal indoeuropean languages. A contribution to the history of ideas / C.D. Buck. – Chicago, Ill: University of Chicago Press, 1949. – XIX, 1515 p.
- Ван Валин и ЛаПола 1997: Van Valin, LaPolla 1997 Robert D. Van Valin, Jr. & Randy J. LaPolla, Syntax: structure, meaning, and function (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press, 1997. Pp. 713.
- Вежбицка 1987: Wierzbicka 1987, English Speech Act Verbs. A semantic dictionary. Sydney. Academic Press
- Вендлер 1967: Vendler, Z. : Linguistics in Philosophy. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Виберг 1983: Viberg Å. The Verbs of Perception: A Typological Study, Linguistics, 1983, vol. 21, no. 1, p. 123-162.
- Виберг 2012: Viberg Å., Basic Verbs in Typological Perspective, in Le verbe en verve. Réflexions sur la syntaxe et la sémantique verbales, M. Van Peteghem, P. Lauwers, E. Tobbak, A. Demol, L. De Wilde (eds.), Gent, Academia Press, 2012, p. 255-273.
- Виберг 2019: Viberg Å. Phenomenon-based perception verbs in Swedish from a typological and contrastive perspective - In: Perception, perceptibilité et objet perçu. Approches inter-langues / [ed] Éric Gilbert, Caen: Presses Universitaires de Caen, 2019, p. 17-48.
- Гисборн 1996: Gisborne, N. 1996. English Perception Verbs. PhD Dissertation. University College London.
- Даути 1979: Dowty, D. Word Meaning and Montague Grammar, Reidel, Dordrecht, 1979.
- Дретске 1969: Dretske, F. (1969): Seeing and Knowing . London: Routledge and Kegan Paul.
- Ерк 2005: Erk, K. (2005). Frame assignment as word sense disambiguation. In Proceedings of IWCS-6, Tilburg University, Tilburg, The Netherlands.
- Касабов 1990: Касабов И. Семантичен речник-минимум. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1990.
- Катц, Фодор 1963: Katz, J. J., J. A. Fodor. The structure of a semantic theory.
- Кирснер и Томпсън 1976: Kirsner, R. & S. Thompson. The Role of Pragmatic Inference in Semantics: A Study of Sensory Verb Complements in English. Glossa 10: 200-240.

- Коева 1998: Аргументна структура, тематични отношения и синтактична реализация на аргументите. В С. Димитрова, ред Езиково съзнание. София: Наука и изкуство, 206 – 230.
- Коева 2019: Коева С. Комплементите в български. В: Мичева, Ваня & Диана Благоева & Сия Колковска & Татяна Александрова & Христина Дейкова ред. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език Проф. Любомир Андрейчин, 57–68. София: Издателство на БАН Проф. Марин Дринов, 2019.]
- Коева 2021: Коева S. The Bulgarian WordNet: Structure and specific features, Papers of BAS. Humanities and Social Sciences Vol. 8, 2021, No. 1, 47-70.
- Коева и др. 2004: Коева, S., Т. Tinchev, S. Mihov. Bulgarian WordNet – Structure and Validation. ROMANIAN JOURNAL OF INFORMATION SCIENCE AND TECHNOLOGY Volume 7, Numbers 1–2, 2004, 61–78.
- Коева и др. 2012: S. Коева, I. Stoyanova, S. Leseva, Ts. Dimitrova, R. Dekova, and E. Tarpomanova. The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design, Journal of Language Modelling, 2012 vol. 0, No 1, pp. 65-110.
- Коева и др. 2016: Svetla Koeva, Svetlozara Leseva, Ivelina Stoyanova, Tsvetana Dimitrova, Maria Todorova Automatic Prediction of Morphosemantic Relations Proceedings of the 8th Global WordNet Conference (GWC), 2016, 169–177 <https://aclanthology.org/2016.gwc-1.26.pdf>
- Куцаров 1998: Куцаров И. Съвременен български книжовен език. Лексикология. Пловдив, 1998.
- Лайънс 1977: John Lyons, Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Лапара и Ригау 2009: E. Laparra and Rigau G. Integrating WordNet and FrameNet using a knowledge-based Word Sense Disambiguation algorithm. In Proceedings of the International Conference RANLP 2009 - Borovets, Bulgaria, pages 208–213
- Ласкова 2010: Ласка Ласкова, Употреба на времената в сложни съставни изречения с ментални предикати (предикати за перцепция), Софийски университет "Св. Климент Охридски".
- Левин 1993: Levin B. English verb classes and alternations: A preliminary investigation. Chicago: University of Chicago Press, 366 pages.
- Левин и Рапапорт-Ховав 2005: Levin and Rappaport Hovav. 282 Argument Realization. Cambridge University Press, 2005.
- Лейкоф 1987: Lakoff, G. Cognitive models and prototype theory, 1987.
- Лерър 1990: Lehrer, A. 1990. Polysemy, Conventionality, and the Structure of the Lexicon. Cognitive Linguistics 1.2: 207-246.
- Лесева 2012: Лесева С. Лексикална семантика и синтактична реализация на аргументите (при префигурани глаголи в българския език). Дисертация.
<https://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2014/10/SLeseva-disertaciya.pdf>
- Лесева и др. 2018: Лесева С., И. Стоянова, Х. Кукова, М. Тодорова. Интегриране на субкатегоризационна информация в релационната структура на УърдНет. – В: Български език,

№ 2, с. 13 – 41. (Leseva et al. 2018: Leseva, S., I. Stoyanova, H. Kukova, M. Todorova. Integrirane na subkategorizatsionna informatsiya v relatsionnata struktura na WordNet. – In: Balgarski ezik, № 2, pp. 13 – 41.)

Леск 1986: Lesk, M. Automatic sense disambiguation using machine readable dictionaries: How to tell a pine cone from an ice cream cone. In Proceedings of SIGDOC '86.

Лийч 1975: Leech G. N. Meaning and the English Verb. L.: Longmann, 1975; [first published 1971].

Мильр 1995: Miller, George A. WordNet: A Lexical Database for English. Communications of the ACM, 1995, Vol. 38, No. 11: 39 – 4

Михалче, Молдован 2001: Mihalcea, R., D. Moldovan. A Highly Accurate Bootstrapping Algorithm for Word Sense Disambiguation. International Journal on Artificial Intelligence Tools Vol. 10, No. 01-02, pp. 5-21.

Михайлова-Сталянова 2011: Михайлова-Сталянова, Надежда. 2011. Verba percipiendi в български и полски език. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ с. 195.

Моисеева 2005: Моисеева, С. А. Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках: монография / С.А.Моисеева. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2005. – 248 с.

Мьоних 1992: Monnich, U.: Ereignisse und Gedanken: Syntax und Semantik von Perzeptionsverbkomplementen. ms. Tübingen.

Нг, Лий 1996: Ng, H. T. and Lee, H. B. Integrating multiple knowledge sources to disambiguate word sense: An exemplar-based approach. ACL '96: Proceedings of the 34th annual meeting on Association for Computational Linguistics June 1996 Pages 40–47.

<https://aclanthology.org/P96-1006.pdf>

Ницолова 1992: Ницолова, Р. Към прагматиката на изказванията с глагол за слухово възприятие (подбудителни и желателни изказвания), Съпоставително езикознание №3, 1992:134-142.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. Проблематика на сложните изречения с комплементи в българския език. В Жужнословенски филолог, No 64 (2008): 261–272.]

Нунан 2007/1985: Noonan, M. Complementation. In: Language Typology and Syntactic Description. Vol. II: Complex Constructions. Ed. Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press. 2007, 52– 150.

Оркпол и Янг 2019: Orkphol K. and Yang Wu. Word Sense Disambiguation Using Cosine Similarity Collaborates with Word2vec and WordNet, 2019.

https://www.researchgate.net/publication/333050573_Word_Sense_Disambiguation_Using_Cosine_Similarity_Collaborates_with_Word2vec_and_WordNet

Падучева 1996: Падучева, Е.В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. 1996. 464 с. ISBN 5-88-766-046-5.

Падучева 2004: Падучева, Е.В. Динамические модели в семантике лексики. М.:ЯСК, 2004.

Падучева 2009: Падучева, Е.В. Структура события: семантические роли, аспектуальность, каузация //Научно-техническая информация, серия 2, 2009, № 6, 38-45.

- Палмър 1966: Palmer, F. R. 1966. *A Linguistic Study of the English Verb*. London: Longman.
- Пернишка 1977: Пернишка Е. Лексикални и семантични паралели между български и полски глаголи за зрително възприятие (*Kategorie werbalne v języku polskim i bułgarskim*. Warszawa, 1977).
- Пешковски 1956: Пешковский А.М. *Русский синтаксис в научном освещении*, 7-е изд. — М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956. — 512 с.
- Резник 1997: Resnik, P. (1997). *Selectional preference and sense disambiguation*.
<https://aclanthology.org/W97-0209.pdf>
- Роджърс 1971: ROGERS, A. Three kinds of physical perception verbs. *Chicago Linguistic Society* 7, 1971, 206–222.
- Розенбаум 1965: Rosenbaum P. *The Grammar of English Predicate Complement Constructions*. Degree of Doctor of Philosophy at the Massachusetts Institute of Technology. June, 1965.
- Рок и др. 2018: Roque L.S., K. Kendrick, E. Norcliffe and A. Majid. Universal meaning extensions of perception verbs are grounded in interaction. In: *Cognitive Linguistics* 2018; 29(3): 371–406.
- Рупенхофер и др. 2016: Ruppenhofer et al. 2016: Ruppenhofer, J., M. Ellsworth, M. R. Petruck, M. R., C. R. Johnson, C. R., C. F. Baker, C. F., J. Scheffczyk. *FrameNet II: Extended Theory and Practice*. International Computer Science Institute, Berkeley, California, 2016.
- Стивънсън, Уилкс 1997: Stevenson, M., Y. Wilks (1997) *Combining Knowledge Sources for Word Sense Disambiguation*.
- Суитсър 1990: Sweetser, E. 1990. *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press.
- Тишева 2001: Тишева, Й. Подчинително свързване в сложното изречение. *Комплементизаторите в българския език. // Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2001, 164 – 173.
- Търпоманова 2020: Tarromanova E. Syntactic and Morphological Features After Verbs of Perception: Bulgarian in the Balkan Context. In: *Proceedings of the Fourth International Conference Computational Linguistics in Bulgaria*, 2020, pp. 17-23.
- Уанг и др. 2020: Yinglin Wang, Ming Wang, Hamido Fujita 2020: *Word Sense Disambiguation: A comprehensive knowledge exploitation framework*, *Knowledge-Based Systems*, Science Direct, Volume 190, 29 February 2020.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0950705119304344>
- Фелбаум 1998: Fellbaum, Ch. (1998). *WordNet: An Electronic Lexical Database*.
- Хайне 1991: Heine, B., U. Claudi and F. Hunnenmeyer. 1991. *Grammaticalization. A conceptual Framework*. Chicago University Press
- Хокинс 1999: Hawkins, P. DURHAM: *A Word Sense Disambiguation. System*.

Хори 1993: Horie, K. 1993. A Cross-Linguistic Study of Perception and Cognition Verb Complements. A Cognitive Perspective. PhD Dissertation. University of Southern California.

Чай и Бирман 1997: Chai, J.Y., A. Biermann. A WordNet Based Rule Generalization Engine for Meaning Extraction System.

<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.52.2410&rep=rep1&type=pdf>

Чай и Бирман 1999: Chai, J.Y., A. Biermann. The Use of Word Sense Disambiguation in an Information Extraction System. AAAI '99/IAAI '99: Proceedings of the sixteenth national conference on Artificial intelligence and the eleventh Innovative applications of artificial intelligence conference innovative applications of artificial intelligence, July 1999, Pages 850–855.

Чейф 1975: Чейф У.Л. Значение и структура языка / У.Л. Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.

Шуле 2000: Schule S. Perception verb complements in Akatek, a Mayan language Univesitat Tuebingen, 2000, 278.

<https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/46152/pdf/diss.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Шчерба 1974: Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. М.: Наука, 1974. с. 77–100.